

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра практичної та клінічної психології

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Аналіз психологічних особливостей адаптації дітей до шкільного навчання

Analysis of the psychological characteristics of children's adaptation to schooling

Виконала: здобувачка заочної форми навчання

спеціальності 053 Психологія

Освітня програма Психологія

Логінова Наталія Ігорівна

Керівник канд.істор.н., доц.. Піщевська Е.В.

Рецензент к.психол.н., доцент кафедри загальної та
диференціальної психології ПНПУ

ім. К. Д. Ушинського Ульянова Т.Ю.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від __.10. 2024 р.

Завідувач кафедри _____ Литвиненко О.Д.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № _____

протокол № __ від _____ 11.2024 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали) Голова

ЕК _____
(підпис)

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	6
1.1. Готовність до навчання як психологічний феномен	6
1.2. Мотиваційний компонент психологічної готовності до навчання в школі	14
1.3. Формування мотиваційної готовності до школи	22
1.4. Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого закладу в школу	26
1.5. Вольова та емоційна готовність дитини до навчання у школи	28
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ В ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	36
2.1. Психологічні особливості адаптації молодших школярів до школи	36
2.2. Психологічні чинники дезадаптації молодших школярів	48
Висновки до розділу 2	60
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АДАПТАЦІЇ ТА ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ	63
3.1. Програма дослідження	63
3.2. Методи та методики дослідження	63
3.3. Аналіз результатів емпіричного дослідження	65
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВОК	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	79
ДОДАТОК	86

ВСТУП

Важливим завданням сучасної освіти є соціальний та особистісний розвиток особистості, який забезпечується необхідними умовами, створеними у навчально-виховному закладі. Однією з таких умов є формування соціально-психологічної адаптації до шкільного навчання. Початок навчання в школі — серйозне випробування для більшості дітей, що приходять у перший клас, пов'язане з різкою зміною всього способу життя. Вони мають звикнути до нового колективу, до нових вимог, до щоденних обов'язків. Різка зміна звичних форм життя викликає, насамперед, нервово-психічне напруження, яке не завжди проходить без ускладнень, а інколи супроводжується важким емоційним перевантаженням.

Початок навчання в школі є стресовою ситуацією в житті дитини, оскільки пов'язане з необхідністю адаптуватися до нових умов. Цей процес супроводжується різноманітними зрушеннями у функціональному стані і значною мірою зачіпає психоемоційну сферу. Від благополуччя адаптаційного періоду у першокласників значною мірою залежить їхнє здоров'я та успішність подальшої соціальної діяльності. Термін «адаптація» (від лат. *adaptatio* — пристосування) міцно ввійшов у наукове та побутове використання, проте його зміст багатозначний.

Перше використання поняття «адаптація» належить вченим-біологам. Введення його в науковий обіг пов'язане з ім'ям німецького фізіолога Ауберта, який використовував цей термін для характеристики явища пристосування органів чуття людини, що виражається в підвищенні або зниженні чутливості у відповідь на дії адекватного подразника. Адаптацією є універсальна форма взаємодії людини з оточуючим середовищем. Це складне соціально зумовлене явище охоплює три рівні адаптивної поведінки людини: біологічний, психологічний і соціальний з провідною роллю останнього. Адаптивну діяльність людей мотивують соціально зумовлені потреби, однак водночас для неї властиве і специфічно біологічне, притаманне людському організму. Все це характеризує адаптацію як цілісний біопсихосоціальний процес.

Проблему адаптації першокласників до навчання в школі досліджували Л.

Березовська, Л. Божович, Е. Бохорський, Л. Венгер, Л. Виготський, В. Давидов, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Г. Сел'є, А. Фурман, Г. Хомич, Л. Цеханська, Г. Чуткіна та інші.

Проблематика вступу до школи та шкільної адаптації викладена у наукових дослідженнях Л. Алексєєвої, Л. Белік, Р. Буре, Н. Гуткіної, Т. Дронь, О. Кравцової, Н. Кожемякіної, Г. Колесової, О. Марінушкіної, О. Замазій, Л. Покроєвої, Р. Немова, О. Таніної та інших авторів. Зокрема, проблема адаптації першокласників до навчальної діяльності описувалась у працях Л. Алексєєвої, Л. Белік, О. Марінушкіної, О. Замазій. Психогенні форми шкільної дезадаптації характеризували В. Каган, Н. Кожемякіна, Г. Колесова. Методи ефективної адаптації першокласників описували А. Острогляд, Л. Пономаренко, К. Теплякова, В. Прийменко, І. Підручна.

На багатоаспектність проблеми адаптації до школи вказує те, що вона в центрі уваги вчених, педагогів, шкільних гігієністів, психологів, фізіологів, медиків. У тому числі Л. Борщевська, О. Главник, М. Заброцький, Д. Ілляшенко, С. Максименко, К. Максименко, В. Назарович, А. Обухівська, І. Рудніцька, О. Савченко, Н. Стадненко, С. Тарасюк, М. Тютюнник, І. Холковська, О. Якимчук та інших.

Дослідження Максименко, К. Максименко, В. Назарович, А. Обухівської, І. Рудніцької, О. Савченко, Н. Стадненко, С. Тарасюк, М. Тютюнник, І. Холковська, О. Якимчук та інших вчених вказують на складність і значущість періоду, пов'язаного з адаптацією дитини в школі.

Дослідження проблеми дезадаптації дітей у різному віці проводилося І. Круком, Н. Міхановською, І. Сабанадзе. На етапі переходу дитини від дошкільного навчання до початкової школи відмічається значний стрес.

Актуальність теми та необхідність дослідження проблеми визначила вибір теми кваліфікаційної роботи: Аналіз психологічних особливостей адаптації дітей до шкільного навчання.

Мета дослідження: обґрунтувати проблему готовності до навчання у школі дітей дошкільного віку, висвітлити особливості процесу адаптації першокласників до шкільного навчання.

Об'єкт дослідження: адаптація до навчання в школі

Предмет дослідження: психологічні особливості адаптації першокласників до навчання в школі.

Завдання дослідження :

1. Зробити аналіз досліджень проблеми готовності дитини до навчання у школи.
2. Розглянути психологічні особливості адаптації дітей до навчання у школі.
3. Підібрати діагностичні методики для виявлення особливостей особливості адаптації першокласників до навчання в школі.
4. У процесі емпіричного дослідження встановити проблеми адаптації першокласників до школи.

Методи дослідження. У процесі роботи використовувалися такі методи дослідження: теоретичний аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; психодіагностичні методики обстеження дітей, методи математичної та статистичної обробки даних.

Робота апробована на 80-й звітній студентській науковій конференції ОНУ імені І.І. Мечникова.

Структура роботи. Робота включає вступ, три розділи, висновки по кожному із розділів, загальний висновок, список використаної літератури, додатки.

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1.1. Готовність до навчання як психологічний феномен

Завданням початкової школи є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві [44].

Молодший шкільний вік охоплює період від 6-7 до 11 років, в цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму, завершують морфологічне формування лобних відділів великих півкуль; спостерігається більша ніж у дошкільників, урівноваженість процесів збудження і гальмування. Створюються умови для здійснення цілеспрямованої довільної поведінки, планування і виконання програм дій. Основні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія, мотив досягнення успіху; це період найбільш інтенсивного формування навчальної діяльності. Істотно зростає фізична витривалість дитини, але вона відносна. Працездатність спадає через 25-30 хвилин уроку. Саме в цьому віці закладаються основи моральної та емоційної спрямованості особистості. Основне протиріччя віку: моральний розвиток відстає від інтелектуального [28].

На сучасному етапі розвитку психологічної думки в нашій країні особливої актуальності набуває проблема готовності дитини до навчання в школі. Адже вступ до школи докорінно змінює соціальну ситуацію, в якій перебувала дитина: ритм її життя, види діяльності тощо. Вона ускладнюється ще й тим, що збігається з черговою віковою кризою розвитку, яка припадає на шостий-сьомий рік життя. Все частіше увага науковців звертається не на важливість знань і навичок дитини, а на рівень прагнення оволодіти цими знаннями і навичками. Те, яким способом визначати ставлення дитини до школи, які показники вважати найважливішими, в чому проявляється бажання і небажання вчитися, які вікові закономірності появи ознак позитивного ставлення до школи, і отримало в психології назву проблеми

мотиваційної готовності дитини до навчання в школі.

Проблеми готовності до шкільного навчання своїм корінням сягає праць Л.С. Виготського, висвітлено в дослідженнях А. Анастасі, Л.І. Божович, Н.Й. Гуткіної, Д.Б. Ельконіна, О.В. Запорожця, О.Л. Кононко, О.Є. Кравцової, І.Ю. Кулагіної, О.М. Леонтьєва, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, Н.Г. Салміної та ін.

Під психологічною готовністю до шкільного навчання розуміється необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини для освоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі однолітків [4].

У психології тема психологічної готовності до навчання у школі всебічно вивчається протягом багатьох десятиліть. Детальне опрацювання проблеми готовності до шкільного навчання, своїм корінням що йде з праць А. Анастасі, А. Керн, Я. Йірасек, С. Штрембел., Л.С. Виготського, міститься в роботах Л.І. Божович. При цьому під цим терміном вони мають на увазі, що виникнення цієї зрілості обумовлено індивідуальними особливостями процесу спонтанного дозрівання вроджених задатків дитини і лише малою мірою залежать від виховання та соціалізації дошкільника .

У роботах Л. І. Божович виділяються декілька параметрів психічного розвитку дитини, що найістотніше впливають на успішність навчання в школі. Серед них певний рівень мотиваційного розвитку дитини, що включає пізнавальні і соціальні мотиви учіння, достатній розвиток довільної поведінки і інтелектуальної сфери. Основним критерієм готовності до школи в працях Л.І. Божович виступає новоутворення „внутрішня позиція школяра”, що являє собою сплав пізнавальної потреби і потреби в спілкуванні на новому рівні [2].

Дослідники психологічних особливостей дошкільного віку (Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, О.Л. Кононко, І.Ю. Кулагіна, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, В.С. Мухіна та ін.) констатують той факт, що ефективним шкільне навчання буде лише в тому випадку, якщо першокласник володіє необхідними і достатніми для початкового етапу навчання якостями, які потім в навчальному процесі розвиваються й удосконалюються. А психологічна готовність до шкільного навчання – це інтегральне утворення яке передбачає здатність дитини до прийняття нової

соціальної позиції «школяра», а також здатність регулювати свою поведінку, розумову діяльність, оволодіння зв'язним мовленням, сформованість світоглядного бачення.

Психологічну готовність до школи трактують, як сукупність таких компонентів, як інтелектуального, особистісного, емоційного, вольового та мотиваційного (Л.І. Божович, Н.Й. Гуткіна, О.Л. Кононко, О.Є. Кравцова, Н.Г. Салміна та ін.). У цій структурі надзвичайно важливим є саме мотиваційний компонент психологічної готовності до навчання в школі. Саме мотивація не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості загалом (Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін, О.М. Леонт'єв, М.І. Лісіна, З.В. Мануйленко, А.К. Маркова, Т.А. Матис, М.В. Матюхіна, О.Б. Орлов та ін.).

Обговорюючи проблему готовності до школи, на перше місце вченими сформованість передумов до учбової діяльності. До найбільш важливих передумов він відносив уміння дитини орієнтуватися на систему правил в роботі, уміння слухати і виконувати інструкції дорослого, уміння працювати за зразком і деякі інші. Всі ці передумови витікають з особливостей психічного розвитку дітей в перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку, а саме: втрата безпосередності в соціальних відносинах, узагальнення переживань, пов'язаних з оцінкою, особливості самоконтролю. Деяки вчені підкреслюють, що при переході від дошкільного до шкільного віку, діагностична схема повинна включати діагностику як новоутворень дошкільного віку, так і початкових форм діяльності наступного [2].

За основу готовності до шкільного навчання береться якийсь базис розвитку, без якого дитина не може успішно вчитися в школі. Шестирічний першокласник за рівнем психічного розвитку залишається дошкільником. Його мислення відповідає мисленню дошкільника: наприклад, дитина запам'ятовує лише те що його вразило, те що він вважає цікавим, а не те що потрібно [35].

На думку П. Якобсона школа для учня молодших класів створює багато переживань, яких не було у дошкільників. Т. Нежнова зазначає, що для дитини прихід в школу, ніби для дорослого “оформлення на посаду”. “Справжній школяр – це щасливий володар портфеля і старанний виконавець шкільних правил. Він слухає

вчителя, піднімає руку і отримує гарні оцінки”, про це мріє майже кожен школяр, для нього це своєрідна гра, в яку він хоче зіграти. Через декілька днів або років дитині це набридає, вона хотіла грати не в такі ігри. Годинами сидіти за партою виявилось важко і нецікаво. І тому у дитини швидко, на все шкільне життя розійшлися реальні інтереси і гра в шкільні атрибути, що швидко приїлася. Ігрова мотивація домінує над навчальною, самооцінка іноді завищена.

Дитині 1-го класу іноді важко зрозуміти критерії педагогічної оцінки. Вони вважають, що оцінюючи їх здібності, дають оцінку їх особистості. І якщо, вчитель говорить: “Ти виконав невірні завдання”, - дитина розцінює це як “Ти поганий” [27]. В. Давидова зазначає, що входження дитини у шкільне життя відбуватиметься протягом всієї початкової школи, і риси дошкільного дитинства будуть постійно поєднуватися з особливостями школяра у всьому періоді молодшого шкільного віку [60]. В. Оржевська наголошує, що до 3-го класу третині учнів немає інтересу до школи, кожен десятий не любить школу, а кожен п’ятнадцятий її “ненавидить” [20].

Підготовка до школи передбачає загальну і спеціальну підготовку. Перша – це фізична, інтелектуальна, особистісно-вольова готовність, а друга – готовність включатися у засвоєння предметних знань, умінь і навичок. Сама ж готовність дитини до навчання в школі розглядається як інтегративний результат цих напрямків діяльності, що складається у неї на завершення дошкільного дитинства і сприяє до умов і вимог шкільного навчання [2].

Психологічна готовність дитини до шкільного навчання - це один з найважливіших підсумків психічного розвитку в період дошкільного дитинства. Концепція шкільної зрілості не єдина у зарубіжній психології. Ряд західних психологів (Г. Вітцлак, Дж. Брунер, Й. Шванцара та ін.) розглядають готовність до шкільного навчання як ряд взаємодіючих компонентів (розумовий, емоційний, соціальний) і більшою мірою орієнтовані на теоретичну сторону питання, ніж створення тестів та обробку їх результатів.

Високі вимоги життя до організації виховання і навчання змушують шукати нові, більш ефективні психолого - педагогічні підходи, націлені на приведення методів навчання у відповідність вимогам життя. У цьому плані проблема готовності дошкільників до навчання в школі набуває особливого значення. З її вирішенням

зв'язане визначення цілей і принципів організації навчання і виховання в дошкільних установах. У той же час від її рішення залежить успішність наступного навчання дітей у школі.

Підготовка дітей до школи – проблема комплексна, багатогранна, що охоплює всі сфери життя дитини. Психологічна готовність до школи – тільки один із аспектів цієї проблеми, виключно важливий і значимий [6].

Психологічна готовність дошкільного навчання – це складне утворення, до структури якого входить особистісна, інтелектуальна і соціально-психологічна готовність. Психологічна готовність включає здатність дитини до прийняття нової «соціальної позиції» – положення школяра, здатність управляти своєю поведінкою, своєю розумовою діяльністю, певний світогляд, готовність до оволодіння провідною в молодшому шкільному віці діяльністю – учбовою.

Психологами і педагогами було запропоновано багато методів визначення шкільної зрілості. До таких методик відноситься Йірсека тест шкільної зрілості. Цей тест включав три завдання: малювання фігури людини; наслідування писемним буквам; змальовування груп крапок [1].

На основі цього тесту були створені інші тести для визначення готовності дитини (переважно із шести років) до навчання. Так, О.В.Скрипченком і Н.Ф.Скрипченко були розроблені завдання для визначення готовності дитини шести років до навчання. При розробці деяких із цих завдань були адаптовані тести, розроблені німецьким психологом Г.Віцлаком.

О. В. Запорожець, вказуючи на те, що психологічна готовність до шкільного навчання є цілісною системою взаємопов'язаних якостей дитячої особистості, включаючи особливості її мотивації, рівня розвитку пізнавальної, аналітико-синтетичної діяльності, ступінь сформованості механізмів вольового регулювання дій. і т.д.

На сьогоднішній день у вітчизняній психології найбільшого визнання набула концепція шкільної готовності Л. А. Венгера, В. С. Мухіної, які вказують на те, що у дошкільника не може бути «шкільних якостей» (тобто психологічних рис, властивих школяру) у чистому вигляді. Пояснюється це тим, що будь-які психічні новоутворення формуються у процесі тієї діяльності, на яку вони необхідні, у разі –

навчальної.

Готовність до шкільного навчання - глибоке поняття, яке потребує комплексних психологічних досліджень. Л.І. Божович, О.В.Запорожець, Л.А. Венгер та інші, вивчаючи лише психологічну готовність дитини до шкільного навчання, виділяють в ній декілька структурних компонентів, а саме:

Інтелектуальний, який включає порівняно розвинуте диференційоване сприймання, стійке спрямування уваги на предмет чи діяльність, наявність аналітичного мислення, що проявляється в здатності виділяти і розуміти важливі ознаки і зв'язки між предметами, а також в здатності відтворювати зразок, логічне запам'ятовування, оволодіння на слух розмовною мовою, розвиток тонких рухів руки і око-рухової координації, розвиток здібностей до навчання.

Мотиваційний компонент відображає бажання чи небажання дитини навчатися. Він дуже важливий, бо від нього залежить входження дитини в нову для неї діяльність, яка відрізняється від ігрової своєю обов'язковістю, розумовим напруженням, необхідністю подолання труднощів тощо.

Розрізняють внутрішні, або пізнавальні, мотиви навчання, що характеризуються потребою в інтелектуальній активності, пізнавальним інтересом; і зовнішні, або соціальні, котрі виявляються в бажанні займатися суспільно значущою діяльністю, у ставленні до вчителя як до представника суспільства, авторитет якого є бездоганим.

Внутрішні та зовнішні мотиви навчання складають внутрішню позицію школяра, яка є одним із основних показників психологічної готовності до навчання.

Емоційно-вольовий компонент, який включає готовність до довільної регуляції своєї пізнавальної діяльності, сформованість механізмів вольової регуляції дій і поведінки в цілому, розвиток емоційної стійкості.

Соціальний компонент, який передбачає наявність у дитини потреби в спілкуванні з іншими дітьми, вміння підкорятися інтересам дитячих груп, здатність виконувати соціальну роль в ситуації шкільного навчання, вміння встановлювати стосунки із ровесниками і дорослими [5].

Найважливішим наслідком психічного розвитку дитини дошкільного віку є формування психологічної готовності до шкільного навчання. По суті, її становлення свідчить про завершення періоду дошкільного дитинства.

Перехід від дошкільного віку до школярства в дитячій психології називають малою кризою. Це критичний вік, тому дитина повинна пройти певний період адаптації. Критерії адаптації можна умовно поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні показники адаптації – це адекватна поведінка та успішне навчання. До суб'єктивних належать самовдоволення, яке виявляється в емоційному стані, та внутрішній комфорт [7].

Навчальна діяльність складається з фізіологічного, психічного, інтелектуального, соціального, педагогічного та інших аспектів. Адаптація дитини до школи теж має безліч аспектів:

Особливістю соціальної адаптації є пошук дитиною свого місця в групі однокласників, можливість виявити свої здібності та інтереси. Якщо дитина набула досвіду спілкування, встановлення стосунків та поведінки в конфліктних ситуаціях в умовах дитячого закладу в дошкільному віці, то адаптація в класному колективі проходить швидко. Тривалий, іноді болісний період адаптації переживають діти, які одночасно з навчанням набувають досвіду щоденного спілкування з різними за характером однокласниками, шукають способів самоствердження. Вчителів та вихователів необхідно зрозуміти причини неадекватної поведінки дитини. Доброзичлива атмосфера в класі, а також цілеспрямовані виховні завдання та ігри, в яких дитина вчиться виявляти себе і з повагою ставитись до інших, допоможуть швидше знайти своє місце в класі.

У першому класі зустрічаються діти, які граються на уроках, на перервах, а виконання навчальних завдань стає для них лихом. Це діти, у віковому розвитку яких ще не закінчився період довілля, коли вся внутрішня енергія спрямована на гру та спілкування. Це так звані психологічно не готові до навчання діти. У цьому випадку тільки умови, за яких навчання засноване на грі та спілкуванні, допомагають дитині задовольнити свою потребу в грі не за рахунок навчання. З виховною метою треба формувати мотивацію навчання та ціннісні орієнтири.

З початком навчання перед дитиною ставлять нові вимоги соціальної поведінки, дисципліни, обов'язкового режиму та обмежень. Ступінь адаптації до нової соціальної ролі школяра визначається рівнем вольового розвитку та саморегуляції. За невисокого рівня психічних процесів сприймання вимог відбувається поступово. Успішний процес психологічної адаптації таких дітей залежить від дорослих. Атмосфера вимогливості й доброзичливості прискорює формування вольової саморегуляції. Зміна ролей від дошкільника до учня призводить і до нових стосунків у ланці «дитина – батьки». Тепер поряд з турботою дитина відчуває, що ставлення до неї залежить від результатів навчання.

Надзвичайно велика роль в адаптації належить сім'ї, дорослим. Тому особливе значення в профілактиці труднощів адаптації має поглиблена психологічна консультація на основі тестування та спостереження ще на етапі вступу до школи. Батькам необхідно давати рекомендації з урахуванням індивідуальних особливостей дитини – як правильно підготувати її до школи, які проблеми спіткають майбутнього школяра тощо.

За перших ознак дезадаптації необхідно проводити роботу з батьками щодо труднощів дитини. Тільки безумовне сприймання дитини батьками, розуміння та підтримка в складних ситуаціях створюють відчуття захищеності, внутрішнього комфорту в дитини.

Багато важать для успішної адаптації стосунки «учень – учитель». Адже дитина перебуває у великій емоційній залежності від учителя. Саме вчитель створює (або не створює) умови для повного розкриття потенційних можливостей дитини. Тому важко зрозуміти справжні причини та психологічні механізми неадекватної поведінки й навчальних невдач. З цією метою можуть проводити так звані «малі педради», на яких вчителі, які працюють з дітьми, аналізують причини дезадаптації і розробляють відповідні рекомендації [6].

Основні причини труднощів під час адаптації:

Психофізіологічні особливості: Слабкий тип нервової системи; Підвищена сенситивність; Надмірне збудження.

Особливості розвитку: Несформованість емоційно-вольової сфери; Слабка саморегуляція поведінки.

Хибні методи виховання в сім'ї: Виховання за типом «кумир у сім'ї»; Несприйняття дитини; Батьківська вседозволеність [9].

Готовність дитини до шкільного навчання складається з багатьох компонентів. Недостатня сформованість якогось із них не може не позначитись на її адаптації до школи. Ще складніше, якщо неготовність виявляється за багатьма показниками.

Саме для того, щоб вчасно запобігти можливих труднощів, необхідне психологічне обстеження готовності дітей до школи за показниками загального психічного розвитку.

Проблема готовності дітей до навчання в школі - це не тільки наукова, але в першу чергу реально-практичне, дуже життєве й гостре завдання, що ще не одержало свого остаточного рішення. А від його рішення залежить багато чого, в остаточному підсумку доля дітей, їхнє сьогодення й майбутнє. Проведений теоретичний аналіз готовності до шкільного навчання дозволив виявити головні критерії готовності до шкільного навчання з погляду видатних педагогів і психологів. Критерії готовності або неготовності до шкільного навчання пов'язані із психологічним віком дитини, що вираховується не по годиннику фізичного часу, а по шкалі психологічного розвитку.

1.2. Мотиваційний компонент психологічної готовності до навчання у школі

За даними Л. А. Венгера, В. В. Холмовской, Л. Л. Коломінського, Е. Е. Кравцової, О. М. Дьяченко та інших в структурі психологічної готовності прийнято виділяти наступні компоненти: мотиваційний, розумовий, вольовий, емоційний. Однак психологічна готовність не зводиться до простої сукупності її компонентів, а складає єдине ціле. У разі неготовності до навчання в школі кожен з цих компонентів може потребувати свого формування.

Низка дослідників, аналізуючи структуру психологічної готовності дитини до навчання в школі, особливу увагу приділяють її мотиваційному компоненту (Л.І. Божович, С.В. Буцкіна, А.К. Маркова, В.К. Котирло, О.Л. Кононко, О.Є. Кравцова та ін.).

Б.Г.Ананьєв, Дж.Аткінсон також вважають, що готовність до навчання дитини дошкільного віку перш за все, визначає її мотиваційна готовність, яка включає в себе достатньо розвинену потребу в знаннях, вміннях і бажання дитини їх вдосконалювати. Саме відсутність мотиваційної готовності тягне за собою величезну кількість труднощів, які будуть суперечити успішності систематичного навчання дитини в школі.

Під мотиваційною готовністю розуміють бажання вчитися, ставлення до школи і навчання як до серйозної діяльності [5, 429-430]. Дитина приходить у школу з певною мотивацією. В ній вирізняються пізнавальні й соціальні мотиви. Пізнавальні мотиви пов'язані із самим змістом і процесом навчання. Соціальні мотиви породжуються різноманітними соціальними взаєминами дитини з іншими людьми. Це прагнення до схвалення, до підтримки дорослих, до завоювання авторитету серед однолітків, бажання зайняти "позицію школяра". У молодших школярів соціальні мотиви займають настільки значне місце, що здатні визначати позитивне ставлення дітей навіть до діяльності, позбавленої для них безпосередньої привабливості, інтересу.

Розвиток мотивації шкільного навчання передбачає формування уявлень дошкільника про те, яким буде навчання в школі, знань про те, яким буде його завтрашній день і підготовку дитини до нього як до радісної події.

Зокрема А.К. Маркова, Т.А. Матис, О.Б. Орлов розглядають мотивацію, як ієрархію мотивів, які забезпечують цілеспрямованість діяльності людини, джерелом якої є зовнішня та внутрішня мотивація. До зовнішньої мотивації вчені відносять мотиви, які виникають під впливом і стимулом зовнішніх імпульсів – вимог, наказів, примусів, зазначаючи, що така мотивація викликає зовнішній дискомфорт (людина зобов'язана виконувати чийсь волю).

До зовнішньої мотивації відносяться такі мотиви: соціальні, мотиви оцінки, спрямовані на результат та ін. Внутрішня ж мотивація зароджується під впливом внутрішнього дискомфорту (людина діє, щоб отримати внутрішнє задоволення, позитивний психічний стан). У такому випадку діяльність організовується за власною

ініціативою, і не залежить від чужої волі. Тут вагомими будуть внутрішнє задоволення та інтерес [6].

В.І. Чирков, на основі узагальнення результатів досліджень мотивації поведінки дошкільників зазначає, що за допомогою внутрішньої мотивації бажання працювати є стійким і тривалим, діти обирають для себе складні завдання, краще виконують творчі завдання, які вимагають нестандартного підходу. Внутрішньо мотивована діяльність дітей характеризується високою креативністю та супроводжується емоціями радості і задоволення. Успішно засвоюється навчальна програма, підвищується рівень розуміння теоретичного матеріалу, запам'ятовування, зростає рівень самоповаги. Тоді як під впливом зовнішньої мотивації поведінка є нестійкою і зникає разом із підкріпленням. Під час діяльності, яка мотивована зовнішньо, діти обирають найпростіші завдання для швидкого отримання винагороди, знижується якість і швидкість виконання ними творчих завдань. Дошкільники краще виконують стандартні завдання, через що знижується рівень креативності, з'являються негативні емоції [8].

В.О. Климчук та О.А. Шимченко зазначають, що «кожен з типів мотивації має свої переваги та недоліки. З одного боку, зовнішньо мотивувати дитину простіше та швидше. Для внутрішнього мотивування необхідно мати неабиякий запас терпіння та винахідливості. Щоб дитина відчула, що це не нудний обов'язок, а цікава робота, необхідно створити і ситуацію гри, і відчуття власного вибору та забезпечити позитивний зворотній зв'язок...» [5].

Майбутньому школяреві необхідно довільно управляти своєю поведінкою, що стає можливим при сформованій ієрархічній системі мотивів. Кажучи про мотиви навчання в структурі готовності до школи, маються на увазі ті чинники зовнішнього і внутрішнього характеру, які спонукають діяльність дитини, направлену на засвоєння нових знань на даному етапі розвитку, і які можуть служити основою для формування власне учбових мотивів. Власне учбовий мотив (усвідомлена потреба в придбанні знань і розвиток своїх здібностей) формується в процесі шкільного навчання.

Л.І. Божович основну увагу акцентує на значенні мотиваційної сфери у контексті психологічної готовності до школи та у розвитку особистості дитини. Вченою було виділено дві групи мотивів навчання:

- 1) широкі соціальні мотиви навчання – мотиви пов'язані з потребами дитини в спілкуванні з іншими людьми, в їх оцінці і схваленні, з бажаннями зайняти певне місце в системі доступних суспільних відносин;
- 2) мотиви, пов'язані безпосередньо з навчальною діяльністю – пізнавальні інтереси дітей, потреба в інтелектуальній активності в оволодінні новими вміннями, навичками і знаннями [1].

Кожний з мотивів в тій або іншій мірі присутній в мотиваційній структурі дитини 6-7 років, кожний з них робить певний вплив на формування і характер його учбової діяльності. Для кожної дитини ступінь вираженості і поєднання мотивів навчання індивідуальні.

Кажучи про мотиваційну готовність дітей до навчання, слід також мати на увазі потребу в досягненні успіхів, відповідну самооцінку. Потреба досягнення успіхів у дитини, безумовно, повинна домінувати над боязню невдачі, діти повинні проявляти якомога менше тривожності. Важливо, щоб їх самооцінка була адекватною, а рівень домагань був відповідним реальним можливостям, що є у дитини.

Дитина, готова до школи, хоче вчитися і тому, що їй хочеться зайняти певну позицію в суспільстві людей, а саме позицію, що відкриває доступ у світ дорослості, і тому, що в неї є пізнавальна потреба, яку вона не може задовільнити вдома. Сукупність цих двох потреб сприяє виникненню нового ставлення дитини до навколишнього середовища, яке Л.І. Божович називає «внутрішньою позицією школяра». Це новоутворення має важливе значення, адже «внутрішня позиція школяра» може виступати як критерій готовності до шкільного навчання.

Про наявність внутрішньої позиції учня можна говорити за умови, якщо дитина:

позитивно ставиться до вступу в школу та перебування в ній, навіть в умовах

необов'язкового відвідування школи прагне до занять специфічно шкільного змісту; виявляє особистий інтерес до нового, власне шкільного змісту занять, віддає перевагу урокам грамоти та лічби, а не заняттям дошкільного типу (малювання, співи, фізкультура, тощо.), має належне уявлення про підготовку до школи; відмовляється від характерної для дошкільного дитинства організації діяльності та поведінки [1].

Як правило, в мотиваційній сфері майбутнього першокласника представлені різні мотиви навчання, але один з них може бути домінуючим. Проте повноцінна навчальна мотивація повинна включати і пізнавальні мотиви, і широкі соціальні мотиви навчання, і мотиви досягнення, але індивідуальність кожної дитини проявляється в домінуванні одного із зазначених мотивів всередині навчальної діяльності [1].

Н.В. Ніжегородцева і В.Д. Шадриков виділяють шість основних мотивів, які досягають максимального розвитку до кінця дошкільного віку:

соціальні мотиви, що базуються на розумінні суспільної значущості і необхідності навчання, прагнення дошкільника до соціальної ролі школяра;

навчально-пізнавальні мотиви, зокрема пізнавальні інтереси дитини, потреба в інтелектуальній активності й в оволодінні новими вміннями, навичками і знаннями;

оціночні мотиви, тобто прагнення отримати оцінку дорослого і його схвалення;

позиційні мотиви, пов'язані насамперед з інтересом до зовнішньої атрибутики шкільного життя і позиції школяра;

зовнішні по відношенню до школи та навчання мотиви не мають ніякого відношення до змісту навчальної діяльності і не роблять істотного впливу на навчальну активність і успішність засвоєння знань. У разі домінування зовнішніх мотивів при недостатньому розвитку пізнавальної і соціальної мотивації велика ймовірність формування негативного ставлення до школи і до навчання;

ігровий мотив, неадекватно перенесений в навчальну діяльність визначається компонентами: «дитина-партнер-гра» – і відповідно, не є специфічним для школи [7].

Н.І. Гуткіна, аналізуючи мотиваційний компонент готовності до навчання в школі, виділяє пізнавальні мотиви, соціальні та мотиви досягнень [4]. Вчена також зазначає, що спілкування з дорослим у дошкільному віці стає психологічним знаряддям, за допомогою якого дорослий керує поведінкою дитини, спрямовуючи її в потрібне для дитячого розвитку русло. Дослідниця розглядає інструментальний метод, за допомогою якого «...поступово шляхом зсуву мотиву (в даному випадку сильної безпосередньої потреби в позитивному емоційному спілкуванні з дорослим) на мету (дія, пов'язана з пізнанням) приводить до появи нового мотиву – пізнавального» [4].

Л.І. Божович рушійною силою психічного розвитку дитини вважає потребу в нових враженнях. Але ця потреба фактично і є пізнавальною (базальна, духовна) потребою. Правда, ступінь її вираженості залежить від умов, в яких розвивалася дитина: якщо дорослі не стимулюють пізнавальний інтерес у дитини, то він поступово згасає, і навпаки [1].

О.Л. Виноградова звертає увагу на актуальність проблеми розвитку пізнавальної мотивації дитини. Зазначаючи, що діти часто бувають перевантажені зайвою інформацією і вже не прагнуть до отримання нових знань. Ситуація посилюється тим, що в більшості шкіл навчання починається з 6 років, а інтелектуальна підготовка до школи здійснюється вже з 4,5-5 років. При цьому пригнічується пізнавальний інтерес дитини, діти ростуть млявими та безініціативними [2].

Опираючись на концепцію Л.І. Божович [1], яка важливим новоутворенням старшого дошкільного віку називає «внутрішню позицію школяра», що розвивається при взаємодії навчальної мотивації та соціальних мотивів навчання, та узагальнивши теоретичний матеріал, ми визначили такі критерії розвитку мотиваційної готовності дитини до навчання в школі:

1. Соціальна мотивація.
2. Навчальна мотивація.

Показники рівня сформованості соціальної мотивації ми визначили такі :^[1]_[SEP]

1. Прагнення отримати оцінку дорослого, потреба в соціальному визнанні та схваленні дорослого – дитина дуже чуйно реагує на настрій значущого дорослого, осуд викликає переживання, емоційний дискомфорт; похвала, схвалення, позитивна оцінка дорослого є одним з найбільш ефективних стимулів активності дитини; орієнтація на оцінку дорослого є однією з умов формування дій самооцінки і самоконтролю.
2. Потреба в новому рівні спілкування з дорослим – дошкільник орієнтований на схвалення і похвалу вчителя, які, по суті, дозволяють йому задовольнити власні потреби в спілкуванні на новому рівні; спілкування з дорослим стає психологічним знаряддям, за допомогою якого дорослий керує поведінкою дитини, спрямовуючи її в потрібне для дитячого розвитку русло.
3. Соціальна позиція школяра – нове становище дитини в суспільстві, позиція учня характеризується тим, що у неї з'являється обов'язкова, суспільно значуща, суспільно контрольована діяльність – навчальна, дошкільник повинен підкорятися системі її правил і нести відповідальність за їх порушення.

Показниками рівня сформованості навчальної мотивації визначено:

1. Шкільно-учбова орієнтація – орієнтація на засвоєння способів здобуття знань, прийомів самостійного набуття знань.
2. Пізнавальні мотиви – мотиви, пов'язані безпосередньо з навчальною діяльністю, до яких відносяться пізнавальні інтереси дітей, потреба в інтелектуальній активності й в оволодінні новими вміннями, навичками і знаннями.
3. Заперечення дитячої діяльності – дошкільник відмовляється від характерної для дошкільного дитинства організації діяльності та поведінки, зокрема, менш цікавою стає гра, малювання, натомість перевага надається шкільним видам діяльності: лічбі, читанню, письму тощо.

Отже, базуючись на виділених у результаті теоретичного аналізу критеріях

мотиваційної готовності дитини до навчання в школі та опираючись на визначені А.К. Марковою рівні розвитку мотивації навчання (високий рівень шкільної мотивації, хороша шкільна мотивація, позитивне ставлення до школи, низька шкільна мотивація, негативне ставлення до школи) [6], ми виокремили 5 рівнів мотиваційної готовності дошкільників до навчання в школі:

1. Соціально-навчальна мотивація (внутрішня позиція школяра) – пізнавальний і соціальний мотиви представлені однаково: такі діти сумлінні і відповідальні, з радістю дотримуються шкільних вимог, легко справляються з вирішенням учбових завдань; охоче відвідують школу, здатні налагодити доброзичливі стосунки як з однокласниками, так і з учителями.

2. Навчальна мотивація – у таких дітей домінує пізнавальний мотив, прагнення найбільш успішно виконувати всі пропоновані шкільні вимоги; під час учбової діяльності чітко виконують всі вказівки вчителя, сумлінні і відповідальні, переживають, якщо отримують незадовільні оцінки.

3. Соціальна мотивація – для цих дітей характерне позитивне ставлення до школи, але школа приваблює їх переважно позанавчальною діяльністю. Такі діти досить добре почуваються в школі, щоб спілкуватися з друзями, з учителями. Їм подобатися відчувати себе учнями, мати гарний портфель, ручки, пенал, зошити. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані в меншій мірі, і навчальний процес їх мало приваблює.

4. Низька мотивація – такі діти відвідують школу неохоче, воліють пропускати заняття; на уроках часто займаються сторонніми справами, іграми. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності. Можливі проблеми стосовно адаптації до школи. Відчувають проблеми в спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем.

5. Негативна мотивація – для цієї категорії притаманне негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація, оскільки школа нерідко сприймається ними як вороже середовище, перебування в ній для них є нестерпним. Такі діти відчувають серйозні

труднощі в навчання: вони не можуть впоратись з навчальною діяльністю, відчувають проблеми в спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем.

Таким чином, мотиваційна готовність до навчання в школі передбачає належний рівень розвитку у дитини як широких соціальних мотивів навчання (зовнішня мотивація), так і мотивів пов'язаних безпосередньо з навчальною діяльністю (внутрішня мотивація). Сукупність цих мотивів свідчить про виникнення «внутрішньої позиції школяра» як важливого психологічного новоутворення.

1.3.Формування мотиваційної готовності до школи

Психологічна готовність дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання, насамперед, проявляється у сформованості у дошкільнят мотивації до навчальної діяльності, що дозволяє їм ефективно включитися у процес навчання. Водночас мотиваційна готовність дошкільника не може бути сформована без необхідного та достатнього рівня розвитку інтелектуальної та довірливої сфери майбутнього першокласника.

Дуже часто батьки стикаються із протиріччям: вони організують цілеспрямовану підготовку дитини до школи, прагнуть ще до школи навчити їх письма, читання, рахунку, але в результаті дитина демонструє стійке небажання йти до школи вчитися. Тобто, якщо у дитини відсутня мотиваційна готовність до школи, то навіть за наявності необхідних знань та умінь, високого рівня інтелектуального розвитку, їй буде важко у школі. З цього випливає, що мотиваційна готовність є невід'ємною частиною загальної психологічної готовності до школи, і необхідно враховувати під час підготовки старших дошкільнят до систематичного шкільного навчання.

Мотиваційна готовність до шкільного навчання - це позитивне ставлення до школи, до вчення як до серйозної, складної, але необхідної діяльності [2]. Показники мотиваційної готовності: бажання йти до школи; правильні уявлення про школу; пізнавальна активність [3].

Найбільш результативному формуванню мотиваційної готовності в дітей віком старшого дошкільного віку сприятимуть такі умови:

- пробудження допитливості як засобу стимулювання пізнавального інтересу до нових знань;
- систематична взаємодія дошкільного закладу та батьків.

Теорія та практика дошкільної освіти показує, що період дошкільного дитинства є найбільш сприятливим для формування необхідних психічних функцій. Саме в цей час закладаються психолого-педагогічні передумови майбутньої навчальної діяльності у школі, адаптація до нових умов та входження до нової системи відносин.

Про ефективність формування мотиваційної готовності до навчання у дошкільнят можна судити за такими критеріями: діти виявляють інтерес до виконання завдань, що розвивають, до спеціальних вправ, спрямованих на розвиток пізнавальної активності; діти виявляють велике бажання співпрацювати з педагогом під час проведення спільних справ дорослого та дитини під час освітньої діяльності.

Загальний зміст формування мотиваційної готовності у тому, що педагогу бажано перекладати дошкільнят з рівнів негативного і байдужого ставлення до вчення до зрілих форм позитивного ставлення до вчення – дієвого, усвідомленого і відповідального.

Для формування в дошкільників правильного уявлення про школу в розпорядженні вихователів і батьків безліч простих і доступних засобів: читання книг про школу, знайомство з деякими правилами поведінки учня, відвідування школи. Можна розповісти дітям про те, як зміниться їхнє життя, коли вони стануть школярами: учень повинен щодня ходити в школу, виконувати в класі і вдома ті завдання, що задає вчитель. Щоб добре вчитися, потрібно бути уважними, дисциплінованими, акуратними.

Застосовується і прийом аналізу дитячих робіт. Не слід обмежуватися загальною оцінкою "добре" - "недобре". Особливу увагу потрібно приділяти тому, як виконане завдання, діти повинні знати, за якими критеріями дорослий оцінює їх. Наприклад: акуратність, своєчасність, творчий підхід, засвоєння необхідних технічних навичок, умінь; старанність, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уважність тощо. Будь-яке досягнення чи промах дитини не повинні залишатися непоміченими.

Формуванню позитивного ставлення до школи допомагають і різні режимні процеси, що привчають дитину до самостійності, дисциплінованості. Під час екскурсій, прогулянок можна підкреслити, що вести себе потрібно, як майбутнім учням. Варто домагатися того, щоб дитина все встигала робити вчасно, мала постійний режим дня.

Діти дошкільного віку з різним типом ставлення до школи домінують різні види мотивів у структурі мотиваційної готовності до шкільного навчання [1].

Дошкільнята, які мають високий рівень мотиваційної готовності мають позитивне відношення до вступу та перебування в школі, виражений пізнавальний інтерес, віддають перевагу колективним класним заняттям індивідуально – домашній формі навчання, які віддають перевагу школі, в якій дотримання правил шкільної дисципліни обов'язково приймають позначку як форму оцінки навчальної роботи з інших видів заохочення – солодощі, іграшки, визнають авторитет вчителя.

Для дітей із середньою та низькою мотивацією до шкільного навчання характерна перевага занять грамоти та рахунки заняттям «дошкільного» типу (малювання, спів, фізкультура, праця), змістовне уявлення про підготовку до школи (освоєння деяких навичок читання, рахунки, письма), низький пізнавальний інтерес, вибір таких видів заохочення, як солодощі, іграшки, зовнішній мотив навчання (залучають гарні шкільні предмети та зовнішній вигляд школярів), шкільно-навчальні орієнтації у ситуації необов'язкового відвідування школи, ігровий мотив навчання на відміну дітей із високою мотивацією.

Формування мотиваційної готовності до школи забезпечується спільними зусиллями вчителів, батьків, вихователів. Завдання дитсадка – розкрити батькам значення дошкільного періоду в загальному розвитку дитини. Кожна родина в міру своїх можливостей знайомить дитину з навколишнім світом, дає певні знання, уявлення. Тому з'являється ще одна проблема, яка на сьогоднішній день є досить глобальною. Це проблема сім'ї.

З метою формування в дітей мотиваційної готовності до школи, враховуючи здобутки видатних психологів і науковців ми можемо запропонувати такі ігри та

методики: Ігри з формування навичок навчальної діяльності;

Використовувати діагностичні методики для виявлення позитивного ставлення до школи: «Навчальна мотивація» автор М.Р.Гінзбург; «Малюнок школи» автор Т. Нежнова; методика щодо вивчення домінування пізнавального чи ігрового мотивів (розроблено Н. Й. Гуткіною); бесіда щодо виявлення внутрішньої позиції школяра (розроблено Н. Й. Гуткіною); Бесіда «Школа»; Гра на прийняття «позиції школяра», зменшення рівня тривожності, страхів, пов'язаних зі школою; Методика «Уяви собі...» (За Н. Гуткіною); Гра «Ланцюжок», Гра «Школа-казка», Гра «Пантоміма», Гра «Я готуюсь до школи», Гра «Сокіл і лис», Гра «Пташка», Гра «Я малюю школу»; Вправа «Я не можу – я можу – я спробую»; «Графічний диктант»; Ігри для активізації відомостей і формування адекватного уявлення дитини про школу. «Я йду до школи» (За програмою С. В. Буцкіної) [2].

У мотиваційній готовності дошкільника до навчання переплітаються дві основні потреби, що рухають його психічний розвиток: пізнавальна потреба, яка найбільш повно задовольняється в навчанні, і потреба у соціальних відносинах, характерних для статусу школяра.

Прагнення до школи тільки заради зовнішніх атрибутів свідчить про неготовність дитини до навчання.

Інший аспект мотиваційної готовності - формування пізнавальної активності дітей.

Пізнавальна потреба закладена в дитині самою природою. Але її можна розвинути або загальмувати вихованням. Дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку пізнавальної потреби. Тому так важливо в цей час активно підтримувати будь-які прояви природного потягу дітей до пізнання.

Помилками у вихованні пізнавальних мотивів є:

ігнорування дорослими прагнення дитини до пізнання нового;

завдання формування мотивації перекладається на школу.

До способів виховання пізнавальної активності належать:

створення сприятливого емоційного фону (повноцінне спілкування з дорослим, залучення дитини до кола інтересів родини);

підтримка бажання дитини задавати питання, що виявляється як схвалення,

доброзичливість, уважність, повага, готовність відповісти;
пізнавальні бесіди з дітьми;
використання ігор.

Наявність пізнавальної потреби є головною умовою того, щоб у дитини не виникло неприязне ставлення до навчання, яке створює багато важких проблем для батьків, учнів і вчителів. Від того, як у дошкільному віці розвивалася пізнавальна потреба, чи знаходила вона достатні умови для задоволення, значною мірою залежить пізнавальна чи розумова готовність до навчання в школі.

Отже, формування мотивів навчання і позитивного відношення до школи є однією з найважливіших задач педагогічного колективу ДНЗ і сім'ї в підготовці дітей до школи. Адже, як зауважила Л. І. Божович, найбільш значущим для успішності у навчанні є розвиток мотиваційної сфери дитини, яку потрібно формувати і вдосконалювати спільними зусиллями з батьками, педагогами та вихователями.^[1]

Загальні рекомендації педагогам та батькам щодо формування мотиваційної готовності дітей до школи: приділяти більше уваги таким сферам спілкування з дітьми, як сфера соціального світу та сфера внутрішнього світу дитини. Дані сфери важливі для формування загальної мотиваційної готовності до школи, зокрема формування соціальних мотивів і мотиву досягнення. Зокрема, слід більше пропонувати дітям участь в організованих дорослими заняттях, у виконаннях доручень старших, акцентувати при цьому для дитини успіхи в запропонованих видах діяльності та навчати виправляти допущені помилки. А також, цікавитися уявленнями дитини про ті чи інші речі, його думкою та поглядами з тих чи інших питань, тим, що і як він вигадує, складає, як вирішує ті чи інші завдання.

1.4. Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого закладу в школу

Перехід до шкільного навчання докорінно змінює весь спосіб життя дитини. У цей період в її життя входить навчання - діяльність обов'язкова, відповідальна, що потребує систематичної організованої праці. Ця діяльність ставить перед дитиною задачу послідовного, цілеспрямованого засвоєння знань, узагальнених і систематизованих в основах наук, що передбачає зовсім іншу, ніж у дошкільному

дитинстві, структуру її пізнавальної діяльності. З боку суспільства дитину починають розглядати як людину, що вступила на першу сходинку громадянської зрілості (О. М. Леонт'єв, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін).

У дитини з'являються обов'язки, які покладає на неї суспільство. Вона несе за свою навчальну діяльність серйозну відповідальність перед школою і батьками. Ці обов'язки, від виконання яких будуть залежати майбутнє місце дитини в житті, її суспільна функція і роль, а звідси і зміст усього подальшого життя.

Разом з новими обов'язками школяр отримує нові права: на серйозне ставлення оточуючих до своєї навчальної праці; на робоче місце, необхідне для його занять, на час, на тишу, на відпочинок, на дозвілля, на схвалення за навчальні успіхи.

Але для того, щоб у дитини виникла внутрішня позиція школяра, необхідна певна ступінь готовності - рівень її психічного розвитку. Основи тих якостей, що повинні формуватися в той чи інший період життя дитини, закладаються раніше, на попередньому віковому етапі. Формування нових психічних утворень, якщо воно не підготовлено в ході попереднього розвитку, йде вкрай важко. Період, особливо сприятливий для формування тієї чи іншої функції, якості, властивості, носить назву *сенситивний*.

Так, основний словниковий запас у людини формується у віці до 12 років. На знанні *сензитивного* періоду засновані рекомендації вчити іноземній мові в дитячому віці. Дошкільний вік є *сензитивним* періодом для формування багатьох здібностей і якостей дитини, що входять у число необхідних передумов формування навчальної діяльності. Підготовка дітей до школи як цілеспрямований процес здійснюється в дошкільних установах відповідно з їхньою програмою, а також у родині, де вона реалізується по-різному.

Там, де вчителі початкових класів підтримують тісний зв'язок з дошкільними установами і попередньо знайомляться з майбутніми учнями, значно менше часу потрібно для взаємної адаптації, вища успішність у першому півріччі. Такі показники досягаються за рахунок більш досконалого знання педагогом кожної дитини, її сильних і слабких сторін і врахування цього у своїй роботі.

У психологічній готовності до навчання виділяють такі компоненти: мотиваційна; розумова чи пізнавальна; вольова; емоційна готовність. Однак психологічна

готовність не зводиться до простої сукупності її компонентів, а складає єдине ціле. У випадках неготовності до навчання в школі кожен з цих компонентів може потребувати свого формування. Тоді говорять про мотиваційну, волюву та ін. неготовність, чим підкреслюється основна проблема, що негативно впливає на інші складові цього утворення.

Підготовка дитини до школи забезпечується спільними зусиллями педагогів дошкільної установи і батьків. Задача дитячого садка - розкрити батькам значення дошкільного періоду в загальному розвитку дитини, розповідати їм, як формувати потрібні якості й звички. Кожна родина в міру своїх можливостей знайомить дитину з навколишнім світом, дає певні знання, тобто бере на себе важливі функції у підготовці до школи. Від того, як вона це робить, багато в чому залежить успіх майбутнього навчання.

Батьки, що хочуть навчитися організовувати керівництво розвитком свого сина або доньки, позитивно відзиваються на пропозиції й зауваження вихователів, враховують їх у родинному вихованні. У таких родинах вдається правильно організувати спілкування, добре підготувати дитину до шкільного життя.

Отже, можна зробити такі висновки про соціальну ситуацію розвитку дитини при переході від дитячого закладу до школи:

невідповідність між старим "дошкільним" способом життя і новими можливостями дітей, що вже випередили його - головна суперечність, що виступає джерелом розвитку особистості дитини;

вчитель є максимально авторитетною для дитини людиною;

оцінка і успіх у навчанні стають головним критерієм у ставленні однолітків один до одного і визначають положення дитини в класі;

учбова діяльність соціально значуща, обов'язкова для всіх дітей, підпорядкована строгому розпорядку.

1.5. Волюва та емоційна готовність дитини до навчання у школи

Волюва готовність дитини виконувати вимоги школи

Наступний параметр готовності дитини до шкільного навчання - міра її довільності в організації своєї пізнавальної діяльності.

Засвоєння знань про навколишню дійсність у дошкільному віці характеризується своєю нецілеспрямованістю. Дитина вчиться, головним чином, у процесі гри, життєвої практичної діяльності, або спілкуванні з дорослими. Знання, набуте за цей період, є непередбаченим (побічним) продуктом різних видів дитячої діяльності. Навчання у школі докорінно змінює структуру процесу засвоєння знань, роблячи його цілеспрямованим, свідомим, довільним. Роботи, проведені в лабораторії психології дошкільного виховання інституту психології України, показали, що цей вік має значні резерви для підвищення здатності дітей довільно направляти свої психічні процеси і поведінку. (В. К. Котирло, С. Є. Кулачковська, С. О. Ладивір та ін.).

Діяльність дітей 6-7 років не завжди зберігає цілеспрямований характер. Так, діти виявляють високу наполегливість, терпіння і винахідливість у досягненні привабливих для них цілей, а якщо мета важка, незрозуміла, то діти легко гублять її, переключаються на щось інше. Лише з розвитком розуміння обов'язковості навчальних ситуацій, фактор безпосереднього інтересу втрачає своє значення, хоча і зберігає мотивуючу силу.

Дуже важлива для даного віку доступність мети, яка породжує в дитини суб'єктивну ймовірність успіху, віру у власні сили і стимулює наполегливість, зосередженість. При цьому дитина повинна зберігати уявлення про мету, а значить інтервал між початком і завершенням завдання повинен бути невеликим. Коли дорослим визначено не тільки кінцеву мету, а й проміжні цілі, чітко розкриваються послідовність дій, то діти не просто досягають успіху в практичній діяльності, а й легше засвоюють способи дій.

Формуванню довільності процесів сприйняття, пам'яті сприяють ігри типу "Кіт і миші", "Гуси-лебеді", у котрих діти погоджують ігрові дії з певним сигналом.

Уважності, гострої спостережливості, зібраності вимагають дидактичні ігри типу "Що змінилося?", "Кого не стало", словесні ігри, наприклад, "Заборонене слово", настільні лото, доміно, парні картинки. Дуже подобаються дітям рухливі ігри, побудовані за принципом "роби точно так само".

Про рівень розвитку свідомої організації дитиною своєї діяльності говорить процес виконання різних завдань за зразком (аплікація, ліплення). Низька цілеспрямованість

сприйняття, недостатня уважність виявляються в якості виконання, приводять до порушення співвідношень елементів за формою, величиною, кольором, розміщенням у просторі.

Важливий фактор вольового розвитку дошкільників - формування мотивів, зв'язаних із взаєминами дитини з дорослими і ровесниками. Характерною рисою дошкільників є те, що загальмовувати безпосередні свої бажання, підпорядковувати мотиви у залежності від їх суспільної цінності, дітей спонукає авторитет дорослого, любов до нього. Довіра до дорослого змушує дитину відмовляти собі в тому, що може викликати невдоволення близької людини.

У процесі взаємин дітей-ровесників виховуються їх вольові якості: бажання зробити щось корисне, приємне іншому, формується здатність жертвувати особистими бажаннями заради інтересів інших людей, докладати зусиль до спільної справи.

Отже, можна зробити такі висновки про вольову готовність дитини виконувати вимоги школи:

навчання у школі докорінно змінює структуру процесу засвоєння знань, роблячи його цілеспрямованим, свідомим, довільним;

вольова готовність дитини до шкільного навчання виявляється як міра її довільності в організації своєї пізнавальної діяльності;

формуванню довільності процесів сприйняття, пам'яті сприяють ігри типу "Кіт і миші", "Гуси-лебеді", у котрих діти погоджують ігрові дії з певним сигналом;

важливим фактором вольового розвитку дошкільників виступає формування мотивів, зв'язаних із взаєминами дитини з дорослими і ровесниками.

Емоційна готовність дошкільника до входження у систему взаємовідносин шкільного середовища:

В умовах шкільного навчання діти повинні не тільки успішно навчатися, але й вміти спілкуватися з учителями і товаришами.

Правильна моральна поведінка дошкільників незмінно супроводжується позитивними емоційними переживаннями.

Вступ до школи означає для дитини нове емоційне життя, пов'язане з новими обов'язками, незвичним характером відносин з педагогами і ровесниками. Джерелом

дитячих переживань є діяльність. За переживаннями лежить світ потреб дитини у співвідношенні з можливостями їх задоволення. Ставлення дитини до навчання залежить від того, якою мірою навчання виявилось засобом реалізації її прагнення до нового суспільного статусу.

Ось як поводить ся дитина, що позитивно ставиться до справи, незалежно від помилок і труднощів, що зустрічаються у роботі.

Олег В. складає з маленьких деталей пластмасового конструктора трьохповерховий будинок. Упевненими, швидкими рухами побудував два поверхи, подивившись на зразок один раз. Раптом він зупиняється, дивиться здивовано на зразок. Переводить погляд на частину побудованої конструкції: "Дивно! Я здається все зробив так, як там, а виходить менша". Розбирає зібране, вибирає з будівельного матеріалу інші деталі. Придивляється до зразка уважніше і будує нижню частину споруди з інших деталей: "А тепер виходить велика. Ні, я краще так зроблю...". Розбирає споруду, підсуває до себе зразок, починає уважно порівнювати кожні дві деталі відповідної частини зразка. Це вже раціональний спосіб. Справи йдуть краще.

Ще один приклад. Юра З. починає так само, як Олег. Але виявляє, що побудована фігура не відповідає зразку. Насупився. Мовчки розбирає побудоване, починає спочатку. Кожну деталь уважно розглядає і звіряє на око зі зразком. Знову помилка, роздратовано говорить: "Ну, що це таке, знову не так!". Невдоволений вираз обличчя, рухи уповільнюються, з'являються сльози на очах. Але роботу не кидає. На пропозицію допомогти відповідає: "Сам зроблю". Нарешті, знаходить раціональний спосіб виконання і досягає успіху.

Емоційна готовність у Юри виявляється в умінні стримати емоції, якщо вони заважають роботі. Дитина зуміла організувати свою поведінку в напрямку поліпшення результатів роботи. Вміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям особливо важливе в школі.

Лише 18% першокласників можуть стримувати свої негативні емоції. А ось інший приклад. Алла С. робить те ж саме, що і Юра. Подивившись на зразок, заявляє, що це швидко робиться. Енергійно береться за роботу, на зразок не дивиться, будує щось віддалено на нього схоже. Пропозиція перевірити правильність побудованого викликає невдоволення. Розгублено дивиться на зразок. Розібрала побудоване, бере

інші деталі. Рухи уповільнюються, нові деталі знову не порівнює зі зразком. Знову не вийшло . Різко відкидає конструктор: "Не вмію я таке будувати!". Тон роздратований, сердитий. Вийшла з кімнати, грюкнувши дверима.

Дівчинка не зуміла справитися зі своїми неприємними переживаннями, негативні емоції виявилися сильніше позитивних.

Отже, позитивне ставлення до завдань потрібно виховувати через пізнавальні інтереси, посилення мотиву діяльності (робота для мами, сестрички, на виставку, змагання).

Важливо використовувати такі прийоми. як заохочення, схвалення; оцінюючи дитячу роботу, варто більше підкреслювати позитивне, ніж негативне. Разом з тим, надмірно самовпевнених дітей потрібно вчити самим оцінювати і виправляти свою роботу.

Про емоційну готовність до навчання свідчить здатність переживати свої успіхи і невдачі при виконанні завдань - радість від успішного рішення, занепокоєння при виникненні труднощів, почуття сумніву, подиву. Важливим аспектом емоціональної готовності є вміння спілкуватися з дорослими і ровесниками, орієнтуючись при цьому на нову позицію школяра.

Добре виявляється характер емоцій і почуттів дітей у реакціях на зауваження, оцінку їх дій і вчинків старшими. Якщо дитина стримує своє невдоволення, прислухається до зауважень, прагне виправити помилки, можна говорити, що вона емоційно готова до такого спілкування, позитивно ставиться до дорослого і його вимог.

Потреба в спілкуванні з ровесниками виявляється в прагненні до контактів з іншими дітьми, у піднесеному настрої при перебуванні в дитячому колі. Дошкільників з розвинутим прагненням до спілкування характеризує дружелюбність, товарицькість, готовність старанно, за своєю ініціативою виконувати справу, потрібну для інших дітей. Важливою є здатність дитини до співпереживання, співчуття, що виявляється в готовності відповісти на негаразди товариша. Дорослий повинен стежити за взаєминами дитини з ровесниками, дорослими, висловлювати свої оцінки. Немає дітей, байдужих до оцінок дорослих, рано чи пізно дитина засвоює такі форми взаємин, що систематично схвалюються.

Отже, можна зробити такі висновки про емоційну готовність дошкільника до шкільного навчання:

вступ до школи означає для дитини нове емоційне життя, пов'язане з новими обов'язками, характером відносин з педагогами і ровесниками, орієнтованим на нову позицію школяра;

емоційна готовність дитини включає такі компоненти, як вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям;

показниками емоційної готовності виступає здатність дитини переживати свої успіхи і невдачі при виконанні завдань - радість від успішного рішення, занепокоєння при виникненні труднощів, почуття сумніву, подиву.

Висновки до розділу 1

Готовність дитини до шкільного навчання складається з багатьох компонентів. Недостатня сформованість якогось із них не може не позначитись на її адаптації до школи. Ще складніше, якщо неготовність виявляється за багатьма показниками.

Саме для того, щоб вчасно запобігти можливих труднощів, необхідне психологічне обстеження готовності дітей до школи за показниками загального психічного розвитку.

Проблема готовності дітей до навчання в школі - це не тільки наукова, але в першу чергу реально-практичне, дуже життєве й гостре завдання, що ще не одержало свого остаточного рішення. А від його рішення залежить багато чого, в остаточному підсумку доля дітей, їхнє сьогодення й майбутнє. Проведений теоретичний аналіз готовності до шкільного навчання дозволив виявити головні критерії готовності до шкільного навчання з погляду видатних педагогів і психологів. Критерії готовності або неготовності до шкільного навчання пов'язані із психологічним віком дитини, що вираховується не по годиннику фізичного часу, а по шкалі психологічного розвитку.

Мотиваційна готовність до навчання в школі передбачає належний рівень розвитку у дитини як широких соціальних мотивів навчання (зовнішня мотивація), так і мотивів пов'язаних безпосередньо з навчальною діяльністю (внутрішня мотивація). Сукупність цих мотивів свідчить про виникнення «внутрішньої позиції школяра» як важливого психологічного новоутворення.

формування мотивів навчання і позитивного відношення до школи є однією з найважливіших задач педагогічного колективу ДНЗ і сім'ї в підготовці дітей до школи. Адже, як зауважила Л. І. Божович, найбільш значущим для успішності у навчанні є розвиток мотиваційної сфери дитини, яку потрібно формувати і вдосконалювати спільними зусиллями з батьками, педагогами та вихователями.^[1]

Загальні рекомендації педагогам та батькам щодо формування мотиваційної готовності дітей до школи: приділяти більше уваги таким сферам спілкування з дітьми, як сфера соціального світу та сфера внутрішнього світу дитини. Дані сфери важливі для формування загальної мотиваційної готовності до школи, зокрема формування соціальних мотивів і мотиву досягнення. Зокрема, слід більше пропонувати дітям участь в організованих дорослими заняттях, у виконаннях доручень старших, акцентувати при цьому для дитини успіхи в запропонованих видах діяльності та навчати виправляти допущені помилки. А також, цікавитися уявленнями дитини про ті чи інші речі, його думкою та поглядами з тих чи інших питань, тим, що і як він вигадує, складає, як вирішує ті чи інші завдання.

Висновки про соціальну ситуацію розвитку дитини при переході від дитячого закладу до школи:

невідповідність між старим "дошкільним" способом життя і новими можливостями дітей, що вже випередили його - головна суперечність, що виступає джерелом розвитку особистості дитини;

вчитель є максимально авторитетною для дитини людиною;

оцінка і успіх у навчанні стають головним критерієм у ставленні однолітків один до одного і визначають положення дитини в класі;

учбова діяльність соціально значуща, обов'язкова для всіх дітей, підпорядкована строгому розпорядку.

Висновки про вольову готовність дитини виконувати вимоги школи:

навчання у школі докорінно змінює структуру процесу засвоєння знань, роблячи його цілеспрямованим, свідомим, довільним;

вольова готовність дитини до шкільного навчання виявляється як міра її довільності в організації своєї пізнавальної діяльності;

формуванню довільності процесів сприйняття, пам'яті сприяють ігри типу "Кіт і миші", "Гуси-лебеді", у котрих діти погоджують ігрові дії з певним сигналом; важливим фактором вольового розвитку дошкільників виступає формування мотивів, зв'язаних із взаєминами дитини з дорослими і ровесниками.

Висновки про емоційну готовність дошкільника до шкільного навчання:

вступ до школи означає для дитини нове емоційне життя, пов'язане з новими обов'язками, характером відносин з педагогами і ровесниками, орієнтованим на нову позицію школяра;

емоційна готовність дитини включає такі компоненти, як вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям;

показниками емоційної готовності виступає здатність дитини переживати свої успіхи і невдачі при виконанні завдань - радість від успішного рішення, занепокоєння при виникненні труднощів, почуття сумніву, подиву.

РОЗДІЛ ІІ. ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ В ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

2.1. Психологічні особливості адаптації молодших школярів до школи

Найголовнішим завданням ЗДО є забезпечення ефективної адаптації дитини до нового освітнього простору. Психологічний супровід готовності дітей до шкільного навчання є одним із основних напрямів роботи дошкільного закладу. Це складний, багатокомпонентний, тривалий і взаємозумовлений процес, що ґрунтується на розумінні змісту, структури та критеріїв готовності до школи. Це є особливо актуальним питанням для батьків, працівників ЗДО, вчителів та органів управління освітою [9].

Проблема адаптації першокласників до навчання у школі перебуває у сфері пильної уваги багатьох фахівців, що працюють з дітьми. У своїх роботах сучасні дослідники-педагоги А. Богущ, Н. Бібік, М. Вашуленко, Н. Гавриш, О. Кононко, С. Лавренєва, Л. Пироженко, З. Плохій, К. Прищеп, Г. Суворова, А. Середницька та інші стверджують, що сьогодні пріоритетним є вивчення питання саме навчальної адаптації.

Загальні аспекти проблеми адаптації розглядалися вітчизняними та зарубіжними психологами: Л. Виготським, С. Рубінштейном, О. Леонт'євим, В. Петровським, Г. Сел'є, Ж. Піаже, Г. Хомич, І. Булах, О. Морозовим, А. Фурманом, Л. Божович, Е. Каганом, К. Бардіним, Н. Максимовою, О. Скрипченком та ін.

Адаптацією є універсальна форма взаємодії людини з оточуючим середовищем. Це складне соціально зумовлене явище охоплює три рівні адаптивної поведінки людини: біологічний, психологічний і соціальний з провідною роллю останнього. Адаптивну діяльність людей мотивують соціально зумовлені потреби, однак водночас для неї властиве і специфічно біологічне, притаманне людському організму. Все це характеризує адаптацію як цілісний біопсихосоціальний процес. У педагогіці та психології набув поширення термін «шкільна адаптація», який використовують для опису проблем і труднощів, що виникають у школі.

Шкільна адаптація — це пристосування дітей до вимог школи та умов шкільного навчання, які для них є новими, незвичними порівняно з умовами дошкільного навчального закладу чи сім'ї [3]. Процес шкільної адаптації першокласників учені розглядають у декількох аспектах: біологічному (пристосування до нового режиму навчання й життя); психологічному (входження до нової системи вимог, пов'язаних з виконанням навчальної діяльності) та соціальному (входження до учнівського колективу).

Все це означає суттєву перебудову життя, фізіологічного та психічного станів першокласників, що супроводжується неприємними відчуттями дискомфорту (пов'язаним в основному з втратою звичних та улюблених занять, зміною соціального оточення), зламом і дисбалансом динамічних стереотипів, швидким накопиченням нової інформації та особистісними змінами. Проявами таких станів можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, невпевненість у собі, невротичні прояви. [1]

В біологічній (фізіологічній) адаптації першокласника виділяють декілька етапів: - гостра адаптація (перші 2-3 тижні). Найважчий час для дитини. В даний період на всі нові впливи організм дитини відповідає значною напругою практично всіх своїх систем, і як результат – багато першокласників у вересні хворіє; - нестійке пристосування – організм дитини знаходить адекватні, близькі до оптимальних варіантів реакцій на нові умови; - період відносно стійкого пристосування – організм реагує на навантаження з меншою напругою [5].

Учені завдяки проведенню численних експериментів і спостережень процесу фізіологічної адаптації дитини до школи дійшли висновку, що процес фізіологічної адаптації у дітей проходить у декілька етапів, кожен з яких має свої особливості і характеризується різним ступенем напруженості функціональних систем організму.

Перший етап фізіологічної адаптації є орієнтовним. У цей час організм відповідає бурхливою реакцією і значним напруженням практично всіх систем у відповідь на нові впливи, пов'язані з початком систематичного навчання. Ця так звана фізіологічна буря відбувається протягом перших двох-трьох тижнів.

Другий етап – нестійке пристосування. Організм шукає і знаходить певні оптимальні

варіанти та реакції на сторонній вплив.

Третій етап – період відносно стійкого пристосування. Організм знаходить задовільні варіанти реагування на навантаження, що потребують меншої напруги всіх систем.

Тривалість усіх трьох фаз фізіологічної адаптації складає приблизно п'ять-шість тижнів, а найскладнішими є перший і четвертий тижні. Тривалість адаптації визначають від трьох-чотирьох тижнів до двох місяців залежно від індивідуальних особливостей дитини. Однак є думка, що в середньому вона триває від 10–18 днів до 1–3 місяців.

Психологічна адаптація дитини до школи охоплює такі сторони дитячої психіки, як особистісно-мотиваційна, волюва, навчально-пізнавальна [11].

У процесі шкільного навчання головне – навчити дітей розуміти завдання навчання. Досягнення такої мети вимагає від учнів певних зусиль і розвитку низки важливих навчальних якостей, до яких належать такі:

- особистісно-мотиваційне ставлення до школи й навчання (бажання (або небажання) приймати навчальну задачу, виконувати завдання педагога, тобто навчатися);
- прийняття навчального завдання (розуміння завдань, поставлених педагогом, бажання їх виконувати, прагнення до успіху, бажання уникнути невдачі);
- уявлення про зміст діяльності і способи її виконання (рівень елементарних знань і умінь, сформованих до початку навчання);
- інформаційне ставлення, що забезпечує сприйняття, переробку і збереження різноманітної інформації під час навчання;
- управління діяльністю (планування, контроль і оцінка власної діяльності) [10].

Отже, навіть високий рівень пізнавальної активності не гарантує достатньої мотивації навчання. Необхідним є високий рівень загального розвитку дитини та достатньо розвинені провідні якості особистості.

У період адаптації дитини до школи найпомітніші зміни відбуваються в її поведінці. Здебільшого одним з показників труднощів адаптації є такі зміни, як надмірне збудження і навіть агресивність або, навпаки, загальмованість, депресія та почуття страху, небажання йти до школи. Усі ці фактори демонструють особливості психологічної адаптації дитини до школи [5].

Психологічна адаптація являє собою мотивації адаптивної поведінки людини, формування мети і програми її реалізації у ситуаціях, що відзначаються значною новизною та значущістю. Це процес взаємодії особистості дитини із середовищем, за якого дитина повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значущих зв'язків. Процес взаємодії особистості й середовища полягає в пошуку й використанні адекватних засобів і способів задоволення основних її потреб, до яких належать потреба в безпеці, фізіологічні потреби (у їжі, сні, відпочинку тощо), потреба в прийнятті та любові, у визнанні та повазі, у самовираженні, самоствердженні й у розвитку. Тим самим закладаються можливості для успішної соціальної адаптації й соціалізації дитини.

Соціальна адаптація визначається як процес, за допомогою якого дитина досягає стану соціальної рівноваги при відсутності переживання конфлікту із оточуючими людьми. Соціальну адаптацію розглядають як завершальний, підсумковий етап адаптації в цілому, що забезпечує як фізіологічне і психологічне, так і соціальне благополуччя особистості. Першокласник повинен пристосуватись до вимог тих соціальних груп, що характерні для школи (учнівська група, вчителі, інші класи тощо).

Соціальна адаптація проходить чотири основних стадії: - врівноваження – встановлення рівноваги між групою та особистістю, які проявляють взаємну терпимість до системи вподобань і стереотипів поведінки один одного; - псевдоадаптація – поєднання зовнішньої пристосованості до соціальної групи з негативним ставленням до її норм і вимог; - пристосування – визнання і прийняття систем вподобань нової соціальної спільноти, взаємні поступки; - уподібнення – психологічна переорієнтація особистості, трансформація колишніх поглядів,

орієнтацій, установок відповідно до нової ситуації [3].

Критеріями успішного адаптаційного процесу в школі, з одного боку – є продуктивність учбової діяльності, а з іншого – психологічний стан школяра, його емоційне самопочуття, відсутність внутрішнього напруження та дискомфорту. Більшість учнів адаптується до умов навчання школи досить швидко, приймаючи вимоги навчально-виховного процесу.

Серед чинників, що впливають на успішність адаптації першокласника до навчання у школі велике значення має зміна соціальної позиції: з дитини-дошкільника вона перетворюється на учня школи, вперше в своєму житті дитина стає членом суспільства зі своїми і суспільногромадськими обов'язками. Зі вступом до школи у дитини відбувається зміна провідної діяльності: з ігрової на навчальну діяльність. Діти-школярі починають «навчитися вчитися», тобто запам'ятовувати учбовий матеріал, формулювати відповідь, вирішувати задачі. Вони зобов'язані робити те, що їм не завжди хочеться робити; повинні контролювати свою поведінку, бути уважними на уроках.

Особистісна або соціальна адаптація пов'язана з бажанням і вмінням дитини прийняти нову роль школяра. Для її досягнення існує перелік таких умов:

- розвиток у дітей умінь слухати та реагувати на дії вчителя, планувати свою роботу, аналізувати отриманий результат. Це уміння і здібності, необхідні для успішного навчання в початковій школі;
- розвиток умінь налагоджувати контакт з іншими дітьми, будувати стосунки з дорослими, бути товаришким і цікавим для оточення (уміння, що дозволяють встановлювати міжособистісні відносини з однолітками і педагогами);
- формування умінь правильно оцінювати свої дії і дії однокласників, користуватися найпростішими критеріями оцінки та самооцінки (такими критеріями можуть бути повнота знань, їх обсяг, глибина, а також можливість використовувати знання в різних ситуаціях). Такі уміння є стійкою навчальною мотивацією на тлі позитивних уявлень дитини про себе і низького рівня шкільної тривожності.

Важливим чинником адаптації дитини до школи виступає її соціальне оточення: вчитель, клас, сім'я. Ставлення вчителя до дитини впливає на успішність її подальшого навчання в школі. Набута позиція першокласника в класі серед однолітків та сімейна ситуація, в якій опиняється дитина на початку свого навчання в школі також визначає успішність адаптації до навчання. Отже, період адаптації першокласника пов'язаний із трансформацією раніше сформованих у нього стереотипів поведінки й навичок життєдіяльності, що призводить не лише до низки утруднень у взаємодії з оточуючим світом і в повсякденному житті, а й нерідко спричиняє погіршення навчальних успіхів.

На проблеми адаптації першокласників до навчання в школі вказують такі ознаки: пригніченість, часта втома, порушення режиму сну; зміни в характері (виникла образливість, капризи, відхід у себе); часті скарги на критику вчителя, на вчинки однокласників; немає бажання виконувати завдання, йти до школи

В процесі адаптації першокласника виділяють такі адаптаційні рівні:

Високий – першокласник позитивно ставиться до школи, її правила і вимог. Навчальний матеріал засвоює легко. Глибоко й повно опановує програмовий матеріал, розв'язує ускладнені задачі, чемний, уважно вислуховує вказівки, пояснення вчителя. Доручення виконує охоче і сумлінно, без зовнішнього контролю. Виявляє високу зацікавленість до самостійної роботи, готується до всіх уроків. Має у класі позитивний статус.

Г.М. Чуткіною сформовані такі чинники, що зумовлюють високий рівень адаптації [12]:

- адекватне усвідомлення свого статусу в групі ровесників;
- правильні методи виховання в сім'ї;
- відсутність (загалом) конфліктної ситуації в сім'ї;
- відсутність у сім'ї конфліктів через алкоголізм; – високий рівень освіти батьків; ^[11]SEP – функціональна готовність до навчання

у школі, зрілість; високий статус дитини в групі під час вступу

до 1-ого класу; повна сім'я; задоволення від спілкування з дорослими; позитивний стиль ставлення до дітей з боку

вихователя і вчителя під час підготовчого періоду.

Середній – першокласник позитивно ставиться до школи, відвідування уроків не спричиняє негативних переживань. Розуміє навчальний матеріал, коли вчитель пояснює його досить детально й наочно. Засвоює основний зміст програми з усіх предметів, самостійно розв'язує типові задачі. Зосереджений і уважний під час виконання завдань, доручень, вказівок учителя, разом з тим потребує контролю з боку дорослого. Зосередженим буває тільки тоді, коли робить щось цікаве для себе. Майже завжди готується до уроків і виконує домашні завдання. Доручення виконує сумлінно. Дружить з багатьма однокласниками.

Низький – першокласник негативно або байдуже ставиться до школи. Спостерігаються порушення дисципліни. Самостійна робота з підручником викликає труднощі, під час виконання самостійних завдань не виявляє до них інтересу. До уроків готується нерегулярно, потребує постійного контролю, систематичних нагадувань як з боку учителя, так і з боку батьків. Для розуміння нового матеріалу потребує значної допомоги вчителя і батьків. Доручення виконує під контролем і без особливого бажання [1].

У випадку коли дитина не може адаптуватися до навчання у школі у неї виникає шкільна дезадаптація. Вона визначається як багатофакторний процес зниження і порушення здатності дитини до навчання внаслідок невідповідності умов та вимог навчального процесу, найближчого соціального середовища її психофізіологічних можливостей і потреб. Провідними причинами, з одного боку, є особливості дитини (її неможливість в силу особистісних причин реалізувати свої здібності і потреби), а з іншого боку, особливості мікросоціального оточення і неадекватні умови шкільного навчання [9]. Також шкільну дезадаптацію розглядають як переважно соціальнопедагогічне явище, у формуванні якого визначальне значення належить сукупним педагогічним і власне шкільним чинникам [2]. А також як складне

соціальнопсихологічне явище, суть якого становить неможливість для дитини знайти в просторі шкільного навчання «своє місце», на якому вона може бути прийнятою такою, яка вона є, зберігаючи і розвиваючи свою ідентичність, потенції і можливості для самореалізації та самоактуалізації.

Основні проблеми соціалізації молодшого школяра в перші місяці відвідування школи можна позначити як труднощі адаптації дитини до вимог навчання в школі. До них належать наступні типи труднощів. - Зміна режиму життєдіяльності. Дорослий повинен чітко, зрозуміло розкривати вимоги та доброзичливо контролювати їх виконання, використовуючи переважно схвалення дій дитини. - Специфіка відносин з учителем. Учитель займає іншу позицію, ніж вихователь дошкільного закладу. Він оцінює, насамперед, результати діяльності учня, а не його особистість. Дитина ж прагне до схвалення своїх дій з боку дорослого, а при відсутності схвалення вважає, що дорослий його «не любить».

- Нові вимоги в сім'ї, члени якої починають серйозніше ставитись до дитини, до її діяльності в школі. Зростає обов'язковість у поведінці дитини. У центрі відносин з батьками - результати й процес учіння.

- Згасання інтересу до школи при появі перших труднощів у навчанні, коли потрібно докласти зусиль, проявити наполегливість, працелюбність. Подальший розвиток позитивної навчальної мотивації залежить від формування навчальної діяльності.

Овчарова Р. В. [4] зазначає, що проблема шкільної дезадаптації може проявлятися в різних формах, мати різні причини, наслідки і локус скарг.

Перша форма. Несформованість елементів і навичок навчальної діяльності. Причинами є індивідуальні особливості інтелектуального розвитку, педагогічна занедбаність. Наслідком: погана успішність. Локус скарг: погана успішність з усіх предметів, погане читання, відставання з математики, погана пам'ять, неуважність, учень мовчить на уроках, боїться відповідати, хоча знає; невпевненість у собі; тривалість підготовки уроків, тривожність, занижена самооцінка. Пасивність, песимізм; розчарування школою, пропуск уроків, втечі зі школи.

Друга форма. Не сформованість мотивації учіння, спрямованість на інші, позашкільні види діяльності. Причина: інфантилізм виховання, гіперопіка, несприятливі фактори, що зруйнували позитивну мотивацію (шкільні між особистісні відносини,

неадекватне оцінювання навчальної діяльності). Наслідок: погана успішність і поведінка на фоні достатньо високого рівня пізнавальних здібностей. Локус скарг: тривога з приводу індивідуально-особистісних якостей –

повільності. Інертності, некомунікабельності, егоїстичності впертості, неорганізованості, стомлюваності, агресивності, озлобленості, страхів, брехливості.

Третя форма. Нездатність до довільної регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності. Причина: особливості сімейного виховання (гіперпротекція або домінуюча гіпопротекція), той самий тип виховання в дитячому садочку і початковій школі.

Наслідок: неорганізованість, неухважність, залежність від дорослих, порушення спілкування. слабка успішність. Локус скарг: тривога з приводу особливостей поведінки, навчальної діяльності і спілкування дитини з ровесниками і дорослими, нетовариськість. Замкненість, відсутність друзів; невміння дружини із ровесниками; погані відносини з учителями, дитину дражнять у школі, б'ють у класі; погані відносини між дітьми в сім'ї, відсутність бажання грати з ровесниками, тяжіння до «поганих дітей» нерозуміння дитини [4].

Труднощі, з якими вчителі та батьки стикаються в перший рік навчання [8]: хронічний неуспіх, відхід від діяльності, негативіська демонстративність, вербалізм, лінощі. Вступ дитини до п'ятого класу, перехід від молодшої до середньої школи – відповідальний і достатньо важкий період у житті кожного школяра. Це обумовлено зміною навчальної та соціальної ситуації, що висуває перед учнем якісно нові завдання порівняно з початковою школою. У 5-му класі діти переходять до нової системи навчання: «класний керівник – вчителіпредметники», уроки проходять у різних кабінетах. Інколи діти навіть змінюють школу, у них з'являються нові однокласники.

Серед чинників, що впливають на успішність адаптації першокласника до навчання у школі велике значення має зміна соціальної позиції: з дитини-дошкільника він перетворюється на учня школи, вперше в своєму житті стає членом суспільства зі своїми і суспільно-громадськими обов'язками. Зі вступом до школи у дитини відбувається зміна провідної діяльності: з ігрової на навчальну. Діти-школярі починають «навчатися вчитися», тобто запам'ятовувати навчальний матеріал,

формулювати відповіді, вирішувати задачі тощо. Вони зобов'язані робити те, що їм не завжди хочеться робити; повинні контролювати свою поведінку, бути уважними на уроках.

Також важливим чинником адаптації дитини до школи є її соціальне оточення: вчитель, клас, сім'я. Ставлення вчителя до дитини впливає на успішність її подальшого навчання в школі. Набута позиція першокласника в класі серед однолітків та сімейна ситуація, в якій опиняється дитина на початку свого навчання в школі також визначає успішність адаптації до навчання.

Щоб адаптація першокласника пройшла успішно слід дотримуватися таких умов:^[1]_[SEP]

1. Спрямованість навчально-виховного процесу на інтереси дитини, ставлення до неї як до суб'єкта педагогічного процесу, включення її у суб'єкт-суб'єктні взаємини в системі «вчитель – учень», «учень – учень».

^[1]_[SEP]2. Створення сприятливого психологічного клімату в класі, за якого панує повага, взаєморозуміння, співчуття і доброзичливість.

^[1]_[SEP]3. Віра в унікальність кожної дитячої особистості, зацікавленість у долі кожної дитини, створення атмосфери успіху.

^[1]_[SEP]4. Надання допомоги дитині в усвідомленні себе як особистості.

5. Забезпечення оптимального фізичного, розумового, психічного розвитку дитини.^[1]_[SEP]

6. Розвиток мотиваційної сфери дитячої особистості.^[1]_[SEP]

7. Розвиток необхідних психологічних якостей: ініціативності, здатності до вмотивованого ризику, адекватної самооцінки, високої працездатності, сили волі, самодисципліни, відповідальності, вміння розподіляти свій час, впевненості,

самоповаги, наполегливості у подоланні труднощів, толерантності.^[1]

8. Забезпечення простору для вияву й розвитку інтелектуальних, творчих, художніх, спортивних здібностей дітей.^[2]

9. Здійснення психологічної підтримки дитини шляхом опори на сильні її сторони, уникнення підкреслення її

промахів, демонстрації оптимізму, любові та поваги до неї, прийняття індивідуальності дитини, виявлення віри у неї, уникнення дисциплінарних заохочень і покарань, надання дозволу самотійно вирішувати проблеми там, де це можливо, здійснення взаємодії з дитиною, проведення з нею більше часу.

10. Забезпечення індивідуально-диференційованого підходу до дітей.^[3] 11. Дотримання єдності у навчально-виховній роботі членів родини, школи та позашкільних установ, які відвідує дитина.

А.Л. Венгером було виявлено три рівні адаптації дітей до шкільного навчання:

– високий рівень адаптації (дитина позитивно ставиться до школи, сприймає вимоги вчителя адекватно, легко засвоює навчальний матеріал, вирішує складні завдання, старанна, уважно слухає пояснення вчителя, виявляє зацікавленість до самотійної роботи, робить всі домашні завдання);

– середній рівень адаптації (дитина позитивно ставиться до школи, розуміє матеріал, якщо вчитель пояснює його детально і наочно, засвоює основний зміст навчальної програми, самотійно вирішує завдання, до яких вже є приклад рішення, добре зосереджена тоді, коли їй цікаво, дружить з однокласниками);

– низький рівень адаптації (дитина негативно ставиться до школи, часто скаржиться на здоров'я, буває пригніченою, порушує дисципліну, матеріал, який пояснюється учителем, засвоює фрагментарно, самотійна робота з підручниками викликає у дитини складнощі, до занять готується нерегулярно, близьких друзів не має. Такій дитині необхідний постійний контроль з боку батьків і вчителя) [4].

Аналізуючи аспекти успішної адаптації дітей, І.А. Коробейніков виділяє такі ознаки успішності:

- по-перше, це почуття задоволеності дитини процесом навчання. Їй подобається у школі, вона не відчуває невпевненості чи страху;
- по-друге, наскільки легко дитина може впровадитись із програмою. Якщо школа і програма є традиційними, а дитині складно під час навчання, необхідно підтримати її у важкий момент, не критикувати надмірно за повільність і не порівнювати з іншими дітьми, адже усі діти різні;
- по-третє, ступінь самостійності дитини під час виконання навчальних завдань, готовність звернутись до дорослого за допомогою лише після декількох спроб виконання завдання самостійно. Часто батьки дуже старанно допомагають дитині, що може спровокувати протилежний ефект. Учень звикає до спільного виконання домашніх завдань і не хоче робити це самостійно. Тут краще відразу визначити межі вашої допомоги і поступово зменшувати її.

Але найважливішою ознакою того, що дитина повністю освоїлась у шкільному середовищі, є її задоволеність міжособистісними відносинами з однокласниками і вчителем. У цей період першокласник активно встановлює контакти, шукає своє місце в дитячому середовищі, вчиться співпрацювати з іншими дітьми і приймати допомогу [1].

Робота вчителя з факторів адаптації допоможе йому полегшити процес адаптації першокласників та збудувати просвітницьку роботу з педагогами. Розглянемо чинники, які впливають кожен вид адаптації першокласника до школи. Так, на адаптацію до нових умов життя та діяльності, до фізичних та інтелектуальних навантажень впливають такі фактори [30]: Вік першокласника; Ступінь сформованості морфофункціональних систем організму дитини; рівень розвитку довільного регулювання поведінки та організованості дитини; відвідування чи неповідання дитячого садка; Зміна ситуації в сім'ї (зміна місця проживання, розлучення батьків і т.д.)

На адаптацію до нових соціальних взаємовідносин впливають такі фактори [32]. Просторово-тимчасові фактори (режим дня, організація робочого місця будинку, наявність шкільної форми, визнання «дорослості» першокласника, надання йому самостійності тощо), характер спілкування дитини з однолітками та дорослими (ставлення до дитини у класі, у сім'ї, стиль поведінки батьків та педагогів, особливості сімейного мікроклімату, соціальна компетентність дитини тощо); Рівень розвитку довільності поведінки.

Адаптація до нових умов пізнавальної діяльності залежить від таких факторів [34, с. 18]: актуальність освітнього рівня дитини (знань, умінь, навичок), здобутої у дошкільному навчальному закладі або в домашніх умовах; Рівень інтелектуального розвитку; здатність опанувати вміння та навички навчальної діяльності; - допитливість як основа пізнавальної активності; Сформованість творчої уяви; комунікативні здібності (уміння спілкуватися з дорослими, однолітками); Рівень розвитку довільності психічних процесів.

Висновки. - адаптація – універсальна форма взаємодії людини з оточуючим середовищем, складне соціально зумовлене явище; - процес адаптації протікає на біологічному, психологічному, соціальному рівнях; - чинниками, що впливають на успішність адаптації учня до навчання є зміна соціальної позиції, соціальне оточення; - ознаками дезадаптивних проблем першокласника та п'ятикласника є стани тривожності, фрустрації, депресії, нестача впевненості в собі, невротичні прояви; - шкільна дезадаптація може проявлятися в різних формах, мати різні причини, наслідки і локус скарг.

2.2. Психологічні чинники дезадаптації молодших школярів

Протилежне поняття “адаптації” - “дезадаптація” в науковому обігу з'явилося нещодавно, і було запозичене психологією з психіатрії. Науковці пояснюють його як процес, який пов'язаний з порушенням звичних умов життя і пристосування до інших умов, переважно негативних [46]. Цей термін використовують у контексті аналізу порушень, що виявляються під час акцентуацій характеру і виникають унаслідок впливу психогенних факторів.

Термін “дезадаптація” також вживають для позначення різних варіантів неблагополуччя дітей в початковій школі. Як показують дослідження в масових школах, затягування процесу адаптації спричинює дезадаптацію, що провокує низьку успішність, появу невротичних порушень та негативних емоційних переживань.

Симптомами шкільної дезадаптації дослідники вважають неуспішність як результат не сформованості навичок та прийомів навчальної роботи; низьку мотивацію учіння; збереження дошкільної орієнтації на зовнішні атрибути школи; низький розвиток довільності; емоційне неблагополуччя; підвищення тривожності; плаксивість; конфліктні стосунки з учителем та ровесниками; психосоматичні захворювання; викривлення в особистісному розвитку [5].

Науковцями які досліджували питання дезадаптації в навчальних закладах були: О. Єжова, Л. Кальченко, Л. Міщик, В. Оржеховська, Н. Бігун, К. Борисова, В. Гур’єва, Г. Федоришин, Н. Белякова, Л. Дзюбка, Ф. Мавлеткулова, О. Максимова, М. Тіхонова, О. Чурюмова, О. Боделан, Г. Бурменська, Л. Здункевич, І. Коробейников, Н. Лусканова, С. Аксеньєв, Б. Ананьєв, Ю. Шевченко. Дослідженням проблеми виникнення та прояву дезадаптації займалися такі зарубіжні вчені як: С. Белічева, М. Вострокнутава, Н. Коновалова, Б. Головка, В. Каган, І. Крук, О. Осадько, Г. Кумаріна, О. Новакова, Р. Овчарова, Е. Ракульцева та ін

Термін “шкільна дезадаптація” означає будь-які ускладнення в навчальному процесі, що виникають у школяра. Н. Лусканова, І. Коробейников шкільну дезадаптацію пояснюють як сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного стану дитини вимогам ситуації шкільного навчання. Українські дослідники Ю. Приходько, Г. Шкільова, В. Юрченко трактують дезадаптацію як утворення неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень у поведінці, конфліктних відносин, психогенних захворювань та реакцій, підвищення рівня тривожності, дисгармонійного розвитку особистості [50].

Дезадаптація школяра – неможливість успішного шкільного навчання і адекватної взаємодії з іншими людьми згідно з вимогами. Часто шкільна дезадаптація виникає уже із самого початку шкільного навчання в результаті відсутності у дитини психологічної готовності до школи [51]. О. Кононко вважає, що шкільна дезадаптація

дитини - це втрата навчальної мотивації, яка з'являється через погану підготовку до школи, педагогічну некомпетентність учителя і батьків та призводить до емоційної напруженості, поганої успішності, низької самооцінки, конфліктних стосунків з учителем і однокласниками [33].

С. Белічева виокремлює такі види дезадаптації у дітей (в залежності від природи, характеру і ступеня дезадаптації): патогенну, психосоціальну, і соціальну. Патогенна дезадаптація пов'язана з відхиленнями, патологіями психічного розвитку і нервово-психічними захворюваннями, в основі яких органічні ушкодження головного мозку, відставання в інтелектуальному розвитку. Психосоціальна дезадаптація обумовлена статевовіковими та індивідуальними психологічними особливостями дитини, що потребує особливого підходу до дитини, а в тяжких випадках психолого-педагогічної корекції. Соціальна дезадаптація проявляється в порушенні моральних норм, асоціальній поведінці, і деформованих ціннісних орієнтаціях та соціальних установках.

Дезадаптацію молодших школярів детермінує загострення соціальних, економічних, психологічних, педагогічних та біологічних чинників. При чому серед цих чинників відмічається постійна зміна, ускладнення, доповнення новими з інтеграцією складної соціальної ситуації в суспільстві. Дискомфорт також зумовлюється специфічністю навчальної діяльності, яку повинен освоювати дитина молодшого шкільного віку [14].

Дезадаптація спостерігається при формуванні неадекватних пристосувальних людських механізмів до оточуючих середовищних умов, що є чинником конфліктного типу стосунків, поведінкових порушень, появи психогенного захворювання чи реакції, підвищення рівня тривожності, порушення у гармонійному особистісному розвитку.

Все це загалом є чинниками формування специфічних проблем для дитини. На цьому періоді розвитку дитині потрібна особлива увага – батьківська, педагогічна, психологічна та лікарська

Якщо вимоги від навколишнього середовища для особистості молодшого школяра

важко досяжні, неминуча загроза дезадаптації [17].

Дослідження проблеми дезадаптації дітей у різному віці проводилося І. Круком, Н. Міхановською, І. Сабанадзе. На етапі переходу дитини від дошкільного навчання до початкової школи відмічається значний стрес. Більшістю психологів цей період вважається кризовим, адже він супроводжується зміною соціального оточення дитини, виникненням нових умов навчання та виховання з висуненням нових вимог до розвитку інтелекту та особистості.

Для дітей молодшого шкільного віку найчастіше дезадаптуючими виступають типово навчальні ситуації, з якими вони стикаються щодня на кшталт перевірки знань під час контрольних робіт, відповіді у дошки, поганих оцінок, проявів батьків незадоволеності успішністю. Всебічний та гармонійний розвиток дитячої особистості можливий за умов успішного оволодіння основами наук, знань, умінь та навичок, які дає школа. Неуспішність викликає тривожні переживання, втрачається основний стрижень шкільного життя, спостерігаються негативні соціальні наслідки та різні деформації особистісного розвитку [27].

Ознаки дезадаптації в періоді молодшого шкільного віку проявляються підвищеною стомлюваністю, дратівливістю, спалахами гніву, агресивністю або надмірною сором'язливістю, замкнутістю, підвищеною тривожністю, низькою самооцінкою [25].

Дезадаптація у молодших школярів також виявляє відставання від програми навчання, знижену працездатність наприкінці дня, погану дисципліну, порушення встановлених правил, невміння будувати стосунки, підвищення тривожності, навчальну неуспішність [21].

Подолання шкільної дезадаптації має бути спрямоване на усунення причин, що її викликають. Чинники дезадаптованості учнів молодших класів вивчали О. Боделян, Г. Бурменська, Л. Здункевич, Л. Лідерс та ін. Так, І. Коробейников, Н. Лусканова досліджували діагностичні аспекти проблеми шкільної дезадаптації молодших школярів; О. Солодухова розглядала вплив дезадаптованості вчителя на адаптацію

учнів; Л. Дзюбко – ранню шкільну дезадаптацію учнів; В. Каган, О. Лічко вивчали прояви дезадаптації, викликані акцентуаціями характеру.

Такі відомі вчені як С. Аксеньєв, Б. Ананьєв, Л. Божович, Н. Гуткіна, Д. Ельконін, З. Калмикова, Г. Кравцова, Р. Овчарова, Н. Салміна, М. Раттер, С. Рубінштейн, Я. Стреляу, О. Ушакова також розглядали проблему “адаптації-дезадаптації”.

Дезадаптацію можуть ініціювати різні чинники, які можуть бути об’єднані двома основними групами: соціальна група (об’єктивні чинники) та особистісна група (суб’єктивні чинники). Відмічається їх тісний зв’язок, доповнення та обумовлення один одного, що має схожість з процесами соціо- та психо-онтогенезу [19].

М. Безруких, С. Єфімова [10], вважають перший рік навчання в школі періодом нестійкої і напруженої регуляції всіх систем організму. Дослідники зазначають, що процес адаптації до школи залежить від стану здоров’я. Адаптація до школи буде відбуватися по-різному в залежності від фізіологічного стану. Діти, які відвідували дитячий садок, перехворіли в дошкільному віці, адаптують скоріше до нових умов, ніж школярі, які до цього часу сиділи вдома і не перебували довгий час в дитячому колективі. Вони знаходяться у вигідніших умовах, адже підготовку до шкільного навчання у них формують педагогічні впливи вихователів. Діти, що сиділи вдома замість відвідування дитячого садочка, мають більш розвинену пізнавальну сферу, але не мають досвіду будівництва міжособистісних стосунків, і мають егоцентричні схильності.

Основні фактори, що провокують дезадаптацію:

- Навчальний процес як фактор дезадаптації;
- Взаємини з класним колективом та вчителем;
- Фізіологічні особливості центральної системи, підвищена сензитивність [22];

Один з основних показників рівню дезадаптації це родинний фактор. До причин дезадаптації, що можуть виникати в сім’ї, відносять неповну сім’ю, недостатність в батьків педагогічної культури, погані стосунки членів сім’ї, відсторонення батьків від

процесу виховання з різних причин, надто погане чи надто добре матеріальне становище сім'ї [15].

Стосунки у сім'ї викликають дезадаптацію та посилюють дезадаптаційні процеси, що були зумовлені іншими чинниками. Посилити дезадаптацію можуть некоректні реакції батьків на невдачі навчання, деяка поведінка дітей, вчительські зауваження [12].

Друге за значущістю місце належить чиннику організації навчальної діяльності, чиннику школи. Найчастіше дезадаптацію, пов'язану з шкільною діяльністю, представляють порушення правил поведінки, погіршені взаємо-відносини у стінах навчальних закладів (з вчителями, однолітками тощо), а також серйозні проблеми засвоєння навчального матеріалу, слабка реалізація творчого та інтелектуального потенціалів школяра. Таким чином, шкільну дезадаптацію можна назвати складним соціально-особистісним феноменом, як результат порушення особистісної взаємодії школяра та оточення [11].

Серед чинників у системі навчання, що призводять до дезадаптації, слід назвати і традиційну систему оцінювання знань, умінь і навичок учнів. Причому, наголошується гіпертрофована оціночна позиція школи, переважання в ній негативної оціночної стимуляції, унаслідок чого школяра починає переслідувати страх отримати негативну оцінку, у нього підвищується рівень тривожності, формуються «сміслові бар'єри» або «вивчена безпорадність», розвиваються і поглиблюються хворобливі реакції [9].

На жаль, доводиться визнати, що більшість вчителів пріоритетними вважають навчальні завдання, а соціальні проблеми відсувають на другий план. Однак необхідно мати на увазі: дитина, яка не встигає у навчанні, може перетворитися на «важку», і не тільки для батьків і вчителів. Але всі труднощі вона переживає сама. Навчальні і соціальні завдання у виховному процесі, зокрема першокласників, тісно взаємопов'язані, взаємообумовлені [7].

До основних причин шкільної дезадаптації можна віднести негуманний характер

спілкування в школі, особливості індивідуального стилю вчителя, особистісні якості педагогів й адміністрації навчального закладу, відсутність умов для повноцінного особистісного розвитку учнів, негативні установки педагогів по відношенню до учнів, особливості міжособистісних взаємин у колективах, низький методичний рівень викладання, низький рівень загальної культури педагогів [8].

У працях А. Налчаджяна [18] приведено глибокі теоретичні розробки поняття і станів соціальної характеристики дитини і її взаємодії із зовнішнім середовищем (сім'я, школа).

І. Міхановська указує на те, що школа і навчальна діяльність є другорядними чинниками і нішею, де соціально-психологічна дезадаптація виявляється неяскраво. Основними детермінантами соціально-психологічної дезадаптації, на думку автора, є індивідуально-психологічні чинники. Сучасна дитина стає об'єктом непомірного впливу соціуму, який різко і не в кращий бік змінюється, і руйнує дитячу психіку, пригнічує її активність і пристосовуваність [16].

Особливе місце в ієрархії чинників дезадаптації займають властивості особистості дитини. Серед численних причин дезадаптації, що відносяться до даного чинника, можна виділити: недолік розвитку інтелектуальної, емоційної, мотиваційно-особистісної сфер особистості, порушення пізнавальної сфери; відсутність системи ціннісних орієнтирів; появу внутрішніх комплексів; фізичні і психічні перевтоми; період особистісних невдач; неадекватну самооцінку; тривалий інфантилізм, який нерідко переходить в апатію; агресивність соціальної поведінки; слабкий розвиток волевих якостей, підвищену конформність (конформізм) у поведінці [6].

Найважливішою причиною дезадаптації є особливості характеру; акцентуації можуть бути сприятливими факторами для розвитку невротичних, неврозоподібних реакцій, неврозів, що обумовлюють прояви дезадаптаційної поведінки. У психотравмуючих ситуаціях акцентуації характеру сприяють порушенню адаптації і призводять до девіантної за характером поведінки. У деяких випадках акцентуації набувають патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості [5].

Чинниками, що несприятливо позначається на адаптації дитини, є такі інтегративні (інтеграційні) особистісні утворення, як самооцінка і рівень домагань. Для підтримки нормальної життєдіяльності школяра велике значення має його ставлення до себе, а також адекватна оцінка своїх здібностей, знань, умінь. Великий сенс набуває ця властивість особистості при її спілкуванні з учителями, товаришами, батьками, в системі відносин однолітків у колективі [3].

Неадекватно піднімаючи самооцінку, діти прагнуть лідерства, не маючи достатньої критики, а отже спостерігається реакція негативізму та агресії на проблеми, дітьми чиниться опір у відповідь на вимоги дорослих або ж відмова від виконання діяльності, якщо вони відчують свою неспроможність. Різко виникаючі негативні емоції мають в своїй основі внутрішній конфлікт між домаганням та відчуттям самоневпевненості. Наслідки такого конфлікту можуть бути у вигляді зниження успішності, погіршення стану здоров'я при явних ознаках загальної соціальної та психічної дезадаптації [1].

Не менш серйозні проблеми виникають й у дітей зі зниженою самооцінкою: їхня поведінка відрізняється нерішучістю, конформізмом, крайньою невпевненістю у власних силах, що формує почуття залежності, сковуючи розвиток ініціативи та самостійності у вчинках і судженнях [20].

Невідповідність вимог, що пред'являються до дитини, її можливостей є руйнівною силою для неї. У шкільні роки особливо вразливим в цьому відношенні є період початкового навчання. Прояви дезадаптації у першокласників мають більш м'які форми, у порівнянні з підлітковою, коли її наслідки для соціального зростання особистості виявляються найбільш згубними та стають одним з чинників формування девіантної, в тому числі і адиктивної поведінки [22].

І. Крук [13] вважає, що дезадаптація є мультифакторно обумовленим явищем, і що основні чинники дезадаптації пов'язані з видами навчальної діяльності, особливостями мікросоціального середовища. Автор стверджує, що неправомірно розглядати соціальну дезадаптацію як вторинний чинник у проблематиці етіопатогенеза (сукупність уявлень про причини і механізми розвитку

хвороби) деяких форм психічних захворювань. На думку автора, соціальна дезадаптація у молодшому шкільному віці визначається такими чинниками: формою навчальної діяльності, віковими й особистісними особливостями, характером психічних захворювань, особливостями ситуації в навчальному закладі і сім'ї [24].

Т. Азарова, М. Бітянова [4] пропонують не визначати дезадаптацію як відсутність норми, а говорити про цю психологічну особливість як про недорозвинення найважливіших характеристик психічного стану і поведінки дитини, а також їхні невідповідності вимогам, що висуваються.

Автори вважають, що ознаки, за якими визначають приналежність дитини до групи дезадаптованих, викликають багато питань, а в самих формулюваннях соціально-психологічної дезадаптації видимим є клінічний відтінок. Вони піддають критиці підхід, який відображає той факт, що адаптована дитина – це дитина, у якої немає ознак дезадаптації. Вони відкидають положення про те, що дезадаптована дитина – це дитина з порушеннями розвитку.

Т. Азарова і М. Бітянова вводять поняття «взаємної адаптації», тобто адаптації дитини до середовища і соціуму, середовища до дитини, та указує на те, що їхня взаємодія, форма і зміст модифікуються відповідно до особливостей дитини і її можливостей [2].

О. Прихожан вважає, що питання про передумови дезадаптації надзвичайно складне, й однією з істотних проблем, важливих для розуміння причин дезадаптації, є проблема виявлення і локалізації її чинників і витоків. Автор указує на те, що існує інтеграція чинників, які перешкоджають розвитку дитини, що істотно обмежує її пристосовність до навколишнього середовища. Головними з детермінант називаються стресові ситуації різного походження і генезису, міжособові відносини і внутрішній конфлікт. Розуміння дезадаптації як стійкого утворення психіки примушує автора звернути увагу на роль дезадаптації у виникненні і закріпленні особових і соціальних проблем дитини і, перш за все, особливостей спілкування [23].

Я. Коломінський [10] говорить не про дезадаптацію, а про низький рівень

адаптації школярів, де з дезадаптацією співвідноситься низький рівень адаптації, що характеризується певними симптомами.

Авторами визначена градація чинників, що мають несприятливий вплив на адаптацію дитини. Тобто, адаптацію або пристосованість організму до умов середовища звичайно пов'язують із періодами кардинальної зміни діяльності індивіда і його соціального оточення, що характерне для молодших школярів. Адаптацію для дітей характеризують як стан, що визначає в собі перспективу психологічного розвитку, перспективу подальшого оволодіння наочною діяльністю і спілкуванням. Дезадаптація – це стан нестійкої психічної активності індивіда, при якій під впливом психогенних чинників відбувається розпад стереотипної системи відносин, що супроводжується негативним емоційним фоном і неможливістю реальної оцінки ситуації [26].

Найгостріше проблема дезадаптації заявляє про себе в молодшому шкільному віці, де до всіх чинників, що обумовлюють труднощі онтогенетичного розвитку, приєднується і соціально-психологічна дезадаптація школяра [28]. Такий стан обумовлений з одного боку, швидким поширенням даного стану серед молодших школярів, а з другого - актуальність проблеми обумовлена пошуками нових інноваційних підходів у регулюванні цієї складної міжгалузевої проблеми, оскільки труднощі з адаптацією ускладнюють навчання дітей, педагогічний вплив з боку педагогів та батьків, призводять до погіршення стану здоров'я тощо.

Вивчення ж окремих складових соціально-психологічної дезадаптації по суті не є коректним, бо не дає можливості одержати інформацію, яка могла б використовуватися при проведенні корекційних та профілактичних заходів. Тому необхідно проводити вивчення дезадаптації молодших школярів не тільки на рівні реєстрації симптомів або виділення окремих чинників, а використовувати в дослідженнях роботу у всіх системах і підсистемах, в які включена дитина. Такими системами є: «батьки – дитина»; «вчитель – учень»; «дитина – соціум – навколишнє середовище»; «дитина – однолітки»; «дитина – референтна група» [29].

Поряд зі шкільною дезадаптацією у молодшого школяра може виникати емоційна дезадаптація – це психічний стан, викликаний стійким, тривалим напруженням, який проявляється в дисфункції механізмів саморегуляції, зниженні продуктивності пізнавальних процесів та загострення комунікативних проблем. Причини емоційної дезадаптації пов'язані зі специфікою сімейного виховання, процесом навчання в школі, стилем взаємодії вчителя з учнями, індивідуально-психологічними властивостями самої дитини.

Психологічні дослідження показують, що частіше від дезадаптації страждають діти, які вступили до школи в 6 років. Н. Самоукіна стверджує, що з початку навчання в школі в 67-69% дітей, які не підготовлені до школи існують специфічні поведінкові прояви: страхи, зриви, істеричні реакції, постійна слізливість, загальмована реакція. Діти відчують страх перед навчанням, бояться відповідати біля дошки, низьких оцінок, бояться запізнитися, бути приниженим [25]. В своїх працях Г. Бурменська, В. Каган, В. Новикова вбачають причину шкільної дезадаптації не в помилках у навчальній діяльності або у стосунках дитини з учителем, а в переживаннях з приводу цих помилок і взаємин [45]. Інші дослідники головною причиною шкільної дезадаптації вважають особливості виховання в сім'ї. Якщо дитина приходить до школи із сім'ї, де вона не відчула переживання “ми”, то вона і до нової шкільної спільноти входить важко. Такі малята потребують особливої уваги і зміни ставлення до них батьків [68].

У деяких школярів дезадаптація пов'язана з проблемами поведінки – низьким виконання шкільних норм. Ці учні характеризуються неухважністю, не слухають вчителя та не виконують обов'язки. При зосередженому виконанні завдання все одно виконують його неправильно. Між уроками учнів знімають напругу: конфліктують з іншими дітьми, заважають криком та біготнею.

Виділяють декілька стадій навчальної дезадаптації: навчальна декомпенсація – стан, що характеризується виникненням проблем у вивченні одного чи декількох шкільних предметів на фоні збереження загального інтересу до школи; шкільна дезадаптація – стан дитини, коли на фоні труднощів навчання на першому плані з'являються порушення поведінки, конфлікти з педагогами, пропускання занять, тощо;

соціальна дезадаптація – стан дитини, коли відбувається повна втрата інтересу до навчання, перебування в шкільному колективі, перехід до асоціальних груп, захоплення алкогольними напоями, наркотиками; криміналізація середовища перебування дитини [2].

Чинники які провокують дезадаптованість (за Г. Чуткиною): “неправильні” методи виховання в сім’ї; функціональна неготовність до навчання в школі; неадекватне усвідомлення свого статусу в групі однолітків; проблеми у спілкуванні з дорослими; низький освітній рівень батьків, неповна сім’я; конфліктна ситуація в сім’ї; негативний статус дитини в колективі однолітків в дошкільному закладі; негативне ставлення вчителя до дітей, тощо.

Інші дослідники виокремлюють дві групи причин дезадаптації: біологічні та соціально-психологічні. Біологічні причини шкільної дезадаптації: соматична ослабленість дитини; нейродинамічні розлади, які пов’язані з психомоторною загальмованістю, з емоційною нестійкістю (гіпердинамічний синдром, рухова розгальмованість); функціональні дефекти периферійних органів мовлення (дислексія, дисграфія); легкі когнітивні розлади (мінімальні мозкові дисфункції, астеничний синдром та ін.).

Соціально-психологічні причини: негативний виховний вплив сім’ї, що спричиняє недоліки підготовки до школи; особливості стосунків з однолітками; неадекватність самооцінки; мотиваційна незрілість; особистісні якості (агресивність, тривожність); неправильний педагогічний підхід учителя) [28].

Сучасні вчені виділяють низку причин, що визначають прояви дезадаптації учнів першого класу [2]

- неправильні методи виховання в сім’ї: завищені очікування батьків щодо навчання дітей; байдуже ставлення до навчання та виховання дитини; акцентування уваги дитини на недоліках школи чи педагога замість розмов про приємні моменти шкільного життя; гіперопіка дитини;

- Порушення відносин у школі в системі «учень - вчитель», «учень - учні»: Дидактогенія (психогенний вплив надає сам процес навчання); дидаскологенія (некоректне ставлення вчителя до учня), злиття дидактогенії

та індивідуальної чутливості центральної нервової системи дитини; порушення відносин із однокласниками;

- індивідуальні особливості психічного розвитку: невисокий інтелектуальний потенціал; затримка психічного розвитку; гіперактивність; Проблеми у вольової регуляції поведінки, навчальної діяльності; несформованість мотивації до навчання; завищена самооцінка та рівень домагань дитини чи батьків; підвищена чутливість ЦНС; підвищений рівень тривожності; агресивність; замкнутість; соматична ослабленість (хронічні захворювання) тощо. [14].

Найкращим способом боротьби з ускладненнями процесу адаптації дитини до умов шкільного середовища є попередження та профілактика описаних вище причин проявів дезадаптації учнів першого класу. Соціальна профілактика дезадаптації дитини передбачає вибір педагогом ефективних форм та методів роботи, що сприяють успішному формуванню шкільної адаптованості дитини [11].

Висновки до 2 розділу

Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що *адаптація* – це безперервний ланцюг постійних пристосувань до динамічних природних умов і різноманітних змін у індивіда у власному внутрішньому стані. Здатність до адаптації – це найбільш суттєва відмінна риса життя.

Період адаптації дитини до школи є дуже важливим для її розвитку як особистості. На цьому етапі від батьків та вчителів необхідна максимальна увага до дитини, її вну- трішнього світу. Потрібно пам'ятати, що дитина стикається з новими життєвими ситуаціями, а її реакція на них є домінантною для формування характеру і подальшої якості навчання.

Важливо займатись підготовкою дитини до школи ще в дошкільному віці, оскільки саме в цей період відбувається формування особис- тості дитини та її психоемоційної сфери. Основ- ними показниками психологічної адаптації дитини до школи є встановлення контакту з одноклас- никами і вчителем, формування адекватної поведінки, оволодіння практичними навичками навчальної діяльності.

Грамотний та індивідуальний підхід до дитини в цей вирішальний період – запорука сприятливого завершення періоду адаптації дитини до школи, успішного навчання і гарної поведінки в майбутньому. Об'єднані зусилля вчителів і батьків здатні зменшити ризик виникнення у дитини труднощів в навчанні.

З'ясовано, що у період молодших школярів відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму, зростає рухливість нервових процесів, інтенсивно формується навчальна діяльність. Основне протиріччя, що виникає на цьому етапі: моральний розвиток відстає від інтелектуального. Якщо з певних причин дитина не встигла вчасно адаптуватися до школи, то може виникати таке явище як шкільна дезадаптація.

З'ясовано, що *дезадаптація* – це протилежне явище процесу адаптації, це нездатність особистості адаптуватися до мінливих умов соціального середовища.

Розглянуто, психологічні та вікові особливості дітей, які вступають до школи. Доведено, що процес адаптації для першокласників є актуальним та характеризується такими змінами: відбувається фізіологічне налаштування діяльності функціональних систем організму дитини до нового режиму; формуються способи нової діяльності процесу навчання; емоційна сфера оцінює зміни у навколишній дійсності, як суб'єктивно комфортні і здійснює регуляцію його поведінки і діяльності.

Шкільна дезадаптація – втрата дитиною навчальної мотивації, низька успішність, конфліктність у спілкуванні з учителями і однолітками. Схильність до асоціативної поведінки, низька самооцінка, домінування негативної емоційного напруження. А також, сукупність ознак, що свідчать про невідповідність дитини вимогам шкільного навчання, оволодіння якими з ряду причин стає складним завдання або, в крайніх випадках, неможливим [8]

Психологічна література трактує дезадаптацію у вигляді процесу, прояву, стану, результату. Тому, розглядаючи питання створення корекційних програм щодо подолання дезадаптації дітей молодшого шкільного віку до навчання у закладах освіти необхідно дотримуватися зазначених підходів. Дезадаптація як «процес» – це зниження адаптаційних можливостей людини в умовах середовища або в певних

умовах, проявлення відбувається протягом певного часу, наслідки можуть бути абсолютно різними.

Деадаптація як «прояв» – це зовнішня характеристика неблагополучного стану людини у вигляді її нетипової поведінки, відношення та результативної діяльності в даних умовах середовища. Деадаптація як «результат» – це порівняльна оцінка якісно нового стану та прояву, яке не відповідає умовам середовища, нетипове для людини, що виходить з її попередньої поведінки, відношення до діяльності, навчання, оточуючих, тобто не відповідає соціальним нормам, що встановлені в суспільстві.

Ознаки шкільної деадаптації:Порушення у відносинах з однокласниками, батьками, вчителями; - небажання ходити до школи;соматичні прояви: головний біль, порушення апетиту, пригнічений настрій, підвищена стомлюваність;емоційні порушення;зниження комунікабельності, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості та підвищені показники емоційної збудливості, тривожності, не здатності до тривалого зосередження, замикання у собі.

Діти протягом шкільного періоду декілька разів опиняються в кризових ситуаціях (від грец. “crisis” - поворотний пункт, рішення, приговор) [19]. Завдання вчителя та психолога “витягти дитину з кризи”. Розв'язання проблеми шкільної деадаптації пов'язане з ранньою діагностикою симптомів та факторів ризику, з розробкою диференційованих програм корекційного навчання, з пошуком ефективних засобів психолого-педагогічної підтримки вчителів і батьків деадаптованих учнів, та психологічний супровід школяра під час вступу до початкової школи, який виявляється в тому щоб допомогти кожному учневі повноцінно соціалізуватися та адаптуватися до нового соціального статусу, розкривши його потенційні можливості. Результатом успішної адаптації є «адаптованість» — система якостей особистості, компетентностей, що забезпечують успішність наступної життєдіяльності дитини в школі. Але найважливішим результатом, ознакою того, що дитина повністю освоїлася в шкільному середовищі, є її адекватна поведінка, задоволеність міжособистісними відносинами — з однокласниками і вчителями. Спільні зусилля вчителів, батьків, лікарів, психологів здатні знизити ризик виникнення у дитини

шкільної дезадаптації та труднощів у навчанні.

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АДАПТАЦІЇ ТА ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

3.1. Програма емпіричного дослідження

Найголовнішим завданням закладу освіти є забезпечення ефективної адаптації дитини до нового освітнього простору. Це складний, багатокomпонентний, тривалий і взаємозумовлений процес, що ґрунтується на розумінні змісту, структури та критеріїв готовності до школи. Це є особливо актуальним питанням для батьків, працівників закладу освіти, вчителів та органів управління освітою.

Актуальність теми та необхідність дослідження проблеми визначила вибір теми кваліфікаційної роботи: Аналіз психологічних особливостей адаптації дітей до шкільного навчання.

Для аналізу психологічних особливостей адаптації дітей до шкільного навчання було проведено емпіричне дослідження.

Завдання дослідження: Підібрати методики дослідження шкільної мотивації та рівня адаптації. Емпірично дослідити особливості шкільної адаптації молодших школярів. Провести повторну діагностику після провчення психокорекційної програми.

База дослідження: спеціалізована школа № 63 I – III ступенів міста Одеса. У дослідженні брали участь: загальна кількість учнів – 48, з них – 1А клас – 23 учня, 1Б – 25 учнів.

Три основних етапа роботи:

Перший етап - проведена первинна діагностика рівня адаптації першокласників до шкільного навчання;

Другий етап - розроблена програма взаємодії школи та сім'ї в процесі адаптації дитини до шкільного навчання -У нашій сім'ї – першокласник!;

Третій етап - проведена повторна діагностика та порівняльний аналіз показників.

3.2. Методи та методики дослідження:

Методи дослідження: системний аналіз даних, метод експертної оцінки, метод шкалювання, метод математичної обробки, метод бесід та спостережень.

Для вивчення особливостей адаптації першокласників до шкільного життя було відібрано комплексний методичний інструментарій за допомогою якого і поводилося дослідження.

Методики дослідження:

Рівень шкільної мотивації та адаптації (Анкета Н. Лусканової);

Малюнковий тест методика “Школа звірів”(автори Вьюнова Н., Гайдар К.) ;

Опитувальник для визначення рівня адаптації дитини до школи (автори Л. Ковальової, Н. Тарасенко);

Методика дослідження порушень емоцій (Тест кольорових виборів Люшера).

Анкета Н. Лусканової “Рівень шкільної мотивації та адаптації”

Мета: визначити рівень шкільної адаптації/дезадаптації та мотивації до навчання. Даний метод дослідження обрано тому що, він дозволяє оцінити на якому саме рівні адаптації знаходиться дитина, і на що спрямована мотивація навчання тощо. Анкета містить 10 запитань на які діти дають відповідь – так чи ні. Відповідаючи на запитання, потрібно записувати його номер і відповідь “+”, якщо згодні з ним і “-”, якщо не згодні.

Малюнковий тест по перспективній методиці “Школа звірів” (автори Вьюнова Н., Гайдар К.) дає змогу виявити шкільні неврози на початковій стадії розвитку, дослідити відчуття та сприйняття дитиною учбової діяльності, дослідити проблеми та невдачі шкільного життя, виявити труднощі, що виникли у дітей на ранньому етапі навчання та вчасно їх подолати. Атмосфера доброзичливості, відсутність оціночних суджень, а також невизначеність стимульного матеріалу дозволяють дитині повністю розкритися. Тим більше молодші школярі люблять малювати. Аналіз зображення дає змогу зробити деякі припущення про ті труднощі, які виникли у дітей у процесі навчальної діяльності.

Обладнання: папір, кольорові олівці.

“Опитувальник для визначення рівня адаптації дитини до школи”, розроблений Л. Ковальовою, Н. Тарасенко

багато цінної інформації можна одержати від учителя, саме він має можливість постійно спостерігати за дитиною в різних моментах її діяльності. З огляду на це, використали цю методику. Працюючи з опитувальником вчитель у бланку відповідей повинен був викреслити номери, в яких описані фрагменти поведінки характерні для конкретної дитини.

Тест кольорових виборів Люшера

Тест кольорових виборів Люшера – методика для дослідження порушень емоцій.

Найважливішим для оцінки емоційних порушень є тест кольорових виборів Люшера. За допомогою тесту можна визначити рівень стресу (тривоги). Тест - набір карточок різного кольору (зазвичай використовується 8 кольоровий).

Пропонується розмістити їх в міру зниження симпатії до кольору - на перше місце “найприємніший” на момент обстеження колір, на останнє - “неприємний”. Дослідження повторюється двічі. За кожним кольором закріплені відповідні параметри, що характеризують індивідуально-психологічні особливості людини. Люшер виділив 4 основних кольори (синій, зелений, червоний, жовтий) і 4 додаткових (фіолетовий, коричневий, чорний і сірий), а також відмітив, що колір на 1 місці вказує на кольорові асоціації з основним способом дії, на 2 - з метою, до якої людина прагне, на 3, 4 - емоційною оцінкою істинного стану речей, на 5, 6 - з невикористаними в даний момент резервами, на 7, 8 - з пригніченими потребами.

3.3. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Проведено емпіричне дослідження адаптації молодших школярів до навчання в школі.

Фіксувалися наступні параметри:

1. Рівень шкільної мотивації до навчання та адаптованості.
2. Засвоєння шкільних норм поведінки.
3. Успішність соціальних контактів (з однокласниками та вчителем).

Отримані результати за анкету Н. Лусканової

Результати діагностики шкільної мотивації та адаптації за анкету Н Лусканової

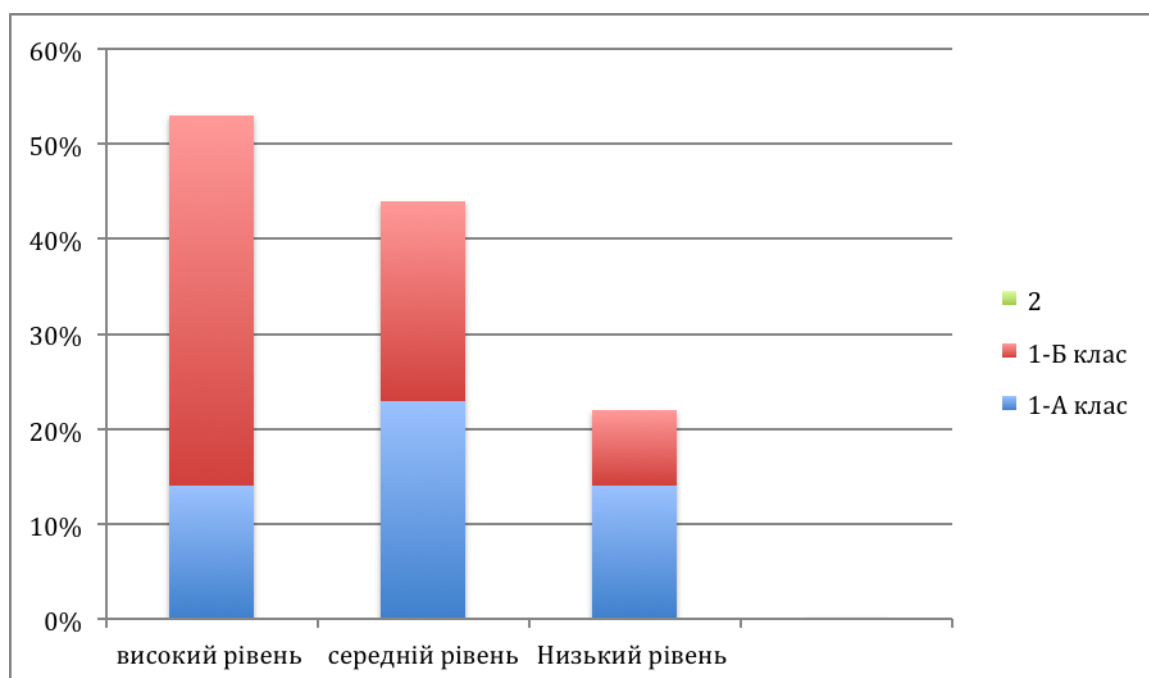
Таблиця 1, (малюнок 1)

Таблиця 1

Рівень шкільної адаптації та мотивації молодших школярів

Класи	Високий р-н	Середній р-нь	Низький р-нь	Шкільна дезадаптація	Зовнішня мотивація
1-А	14%	23%	14%	15%	34%
1-Б	39%	21%	8%	11%	21%

Малюнок 1

Малюнок 1. Результати діагностики шкільної адаптації за анкетною Н Лусканової

Результати діагностики шкільної мотивації та адаптації за анкетною Н Лусканової показують:

в 1-му А класі 14 % мають високий рівень адаптації.

Такі діти відповідали позитивно, на питання, що хочуть іти до школи, в них багато друзів серед однокласників, розвинуті комунікативні навички. Спостереження

показують, що учні старанні, уважно слухають вказівки, пояснення і вимоги вчителя, та свідомо їх виконують, без зовнішнього контролю; навчальний матеріал засвоюють легко та швидко; розв'язують ускладнені завдання, працюють зосереджено та утримують свою увагу на певній діяльності досить тривалий час; завдання виконують із зацікавленістю; якість знань, що мають діти – висока; великий словниковий запас; достатній розвиток дрібної моторики; виявлять інтерес до самостійної навчальної роботи, готуються до всіх уроків; займають в класі високе статусне становище.

23 % дітей мають середній рівень.

Учні позитивно ставляться до школи, її відвідування не викликає в них негативних емоцій, розуміють навчальний матеріал, якщо вчитель пояснює його детально та наочно; засвоюють основний зміст навчальних програм, самостійно розв'язують типові завдання; зосереджені та уважні при виконанні завдань, вказівок вчителя, але при його контролі; бувають зосередженими лише тоді, коли займаються чимось цікавим; готуються до уроків та виконують домашні завдання майже завжди; мають багато друзів серед однокласників.

Низький рівень адаптації мають 14 % учнів.

Серед цих дітей є такі, що негативно або байдуже ставляться до школи; часто скаржаться на погане самопочуття; у них переважає пригнічений настрій; навчальний матеріал засвоюють частково; не проявляють інтересу до виконання самостійних завдань, самостійна робота з підручником виявляється дуже складною; до уроків готуються нерегулярно, необхідний постійний контроль з боку вчителя та батьків; знають імена та прізвища не всіх однокласників.

В 1-му Б класі дещо краща ситуація з адаптованістю:

39 % дітей мають високий рівень адаптації,

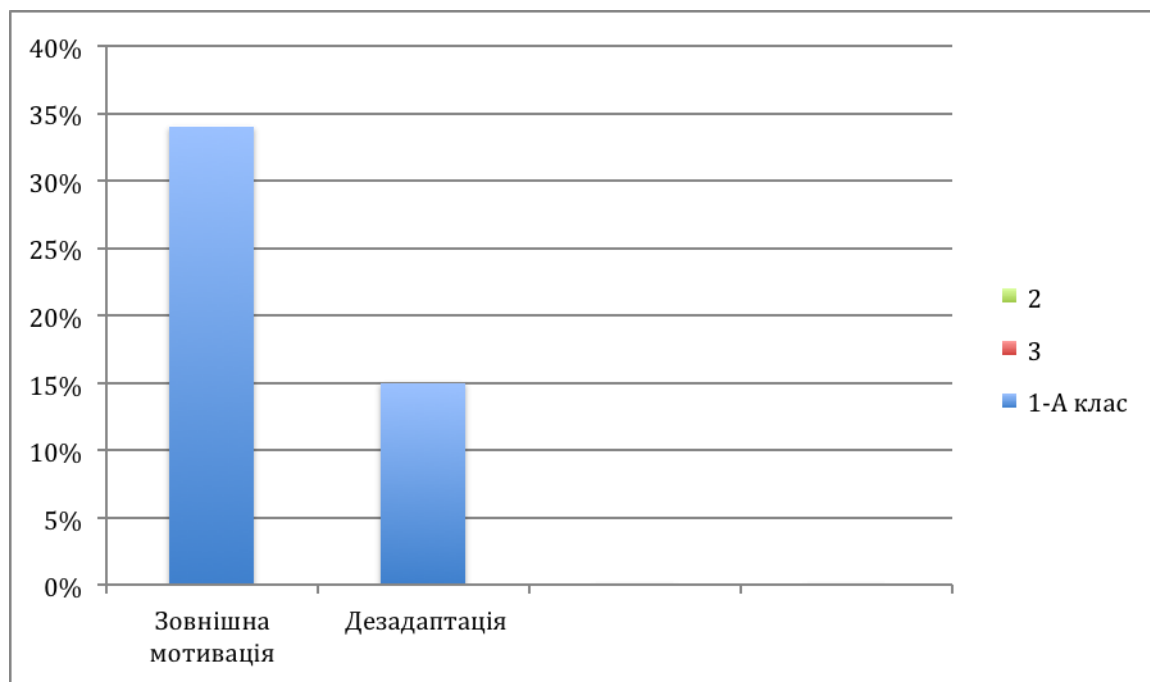
середній 21 % діти не потребують додаткових корекційних занять, вони швидко адаптувалися до умов шкільного навчання, позитивно відносяться до однокласників та вчителя, вільно почувають себе в новому соціальному середовищі.

низький рівень - 8 %

Результати діагностик рівня шкільної мотивації та шкільної дезадаптації за

анкетою Н Лусканової у 1-А класі (мал. 2)

Малюнок 2

Малюнок 2. Рівень шкільної мотивації та шкільної дезадаптації за анкетою Н Лусканової у 1-А класі

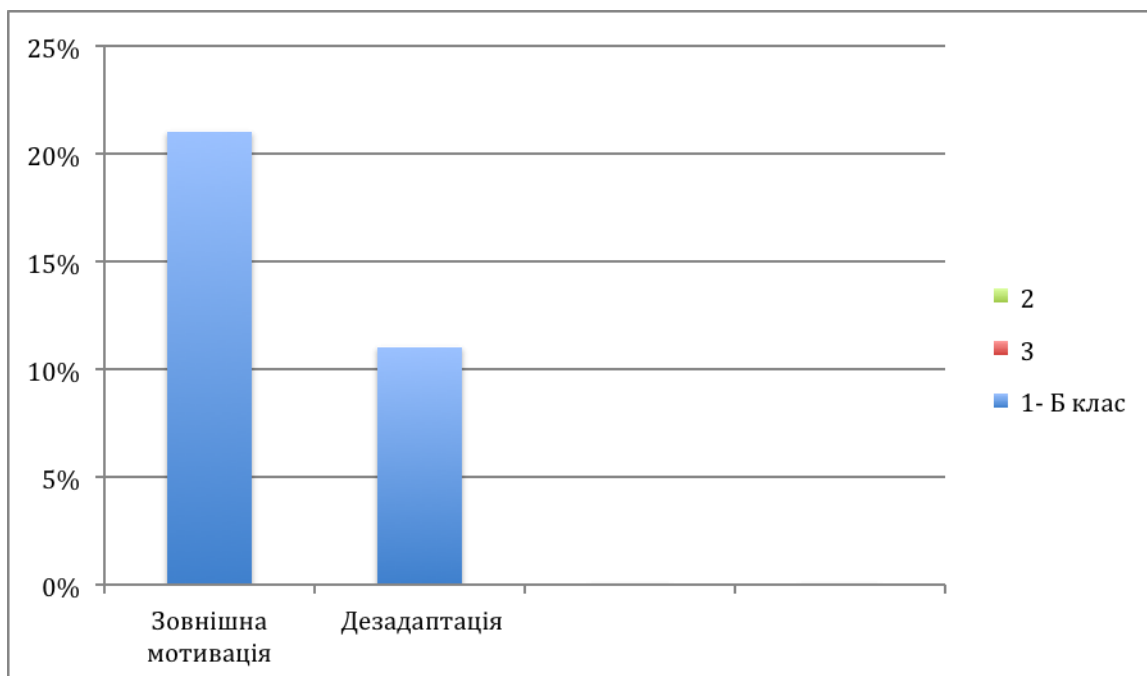
В 1-А класі:

Зовнішню мотивацію мають - 34%,

дезадаптацію – 15 %, ці діти потребують додаткової уваги, більш детального вивчення та корекції стану.(малюнок 2)

Результати діагностик рівня шкільної мотивації та шкільної дезадаптації за анкетою Н Лусканової у 1-Б класі (мал. 3)

Малюнок 3

Малюнок 3. Рівень шкільної мотивації та шкільної дезадаптації за анкетою Н Лусканової у 1-Б класі

В 1-Б класі:

Зовнішню мотивацію мають 21%,

деадаптацію - 11 %, такі діти не охоче йшли на контакт, в них не розвинені комунікативні навички, вони замкнуті, з анкети видно, що вони бояться школи, вчителя, не виконують домашні завдання і були б щасливі якби уроків взагалі не було.(малюнок 3)

Результати за методикою Малюнковий тест по перспективній методиці “Школа звірів” Н. Вьюнової, К. Гайдар.

За цією методикою в 1-му А та в 1-му Б класах було виявлено:

характеристики, які можуть вказувати на дезадаптацію:

агресивність, страх і тривожність, несформованість навичок комунікативних стосунків, несформованість учнівської позиції, пригнічений емоційний стан.

За проведеним дослідженням серед учнів 1 А класу:

в 4 дітей присутній агресивний захист (на малюнку присутні гострі кути), також в цих учнів наявний на малюнку відкритий заштрихований рот, що також свідчить про агресивність;

у 2 учнів низька самооцінка на що вказує розташування малюнка в нижній частині аркуша;

у 4 присутні страх і тривога, на що вказує розірваність ліній, а також сліди стирання гумкою;

у 17 детально промальовані вуха та очі, що вказує на зацікавленість дітей у навчальній діяльності, легкості сприйняття інформації;

у 19, дітей дружні стосунки з однокласниками (персонажі вступають в різні взаємовідносини один з одним);

у 18 дружні стосунки з учителем (посміхаються один одному, немає розділяючих ліній між ними);

у 5 дітей є проблеми із вчителем (наявні розділяючі лінії, дивляться в різні сторони);

у двох не сформована позиція учня (не зображено вчителя, немає учбової діяльності);

у 21 учнів малюнок зображений у мажорних тонах (яскраві, життєрадісні кольори), а

у 4 пригнічений стан на що вказують похмурі кольори, сумний вираз обличчя).

Загалом виділено учнів 7 які мають негативні емоційні та поведінкові прояви.

Всі вони мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, 4 із них мають страх і тривогу, у 3 із них занижена самооцінка, 5 відчують проблеми у спілкуванні з учителем.

Серед учнів 1-го Б маємо такі результати:

у 4 дітей малюнок виконано в гострих кутах (агресивність);

3 учні зобразили себе у нижній частині малюнка, що вказує на низьку самооцінку; у 5 учнів наявні розірвані лінії – це вказує на тривожність;

у 4-х учнів, відсутність очей на малюнку свідчить про те що дітям не цікаво в школі, вони не сприймають інформацію; персонажі, що вступають у стосунки, зображена учбова діяльність,

немає розділяючих ліній – у 22 дитини, це свідчить про те, що в учнів сформована позиція школяра, налагоджені комунікативні стосунки з однокласниками та вчителем,

в інших 5-х учнів наявні розділяючі лінії, а в одного взагалі не зображена навчальна діяльність.

Малюнок в яскравих тонах зображений у 22 учня,

у 5 він має темні, нежиттєрадісні тони, що вказує на пригнічений стан дитини.

6 учня мають негативні емоційні та поведінкові прояви.

За цією методикою зроблен висновок:

у 1-му А 22% учнів мають певні негативні асоціації пов'язані з дезадаптацією, а у 78% їх немає;

у 1-му Б – для 17% учнів характерні негативні поведінкові та емоційні прояви, та 83% їх не відчують.

Результати дослідження рівня адаптованості школярів за допомогою **“Опитувальника для визначення рівня адаптації дитини до школи”**, який розроблений Л. Ковальновою, Н. Тарасенко.

Висновок:

в 1-му А класі :

47% учнів мають середній рівень дезадаптації,

34% - нормальний ступінь адаптації,

19% - високий ступінь дезадаптації.

В 1-му Б класі:

17% учнів мають середній ступінь дезадаптації,

63% - нормальний ступінь адаптації,

20 % - високий рівень дезадаптації.

Діти з середнім ступенем дезадаптації мають змогу за підтримки через деякий час адаптуватися повністю, а дітям з високим ступенем дезадаптації необхідна кваліфікована психолого-педагогічна допомога.

На другому етапі - розроблена та проведена програма взаємодії школи та сім'ї в процесі адаптації дитини до шкільного навчання -У нашій сім'ї – першокласник!; У психокорекційній роботі використовували авторські та народні казки.

Психокорекційна програма складалась із 8 занять: 1) “Знання людині – що крила пташині”; 2) “Не соромно не знати – соромно не вчитись”; 3) “Що означає бути добрим?” 4) “Подивись страху в обличчя”; 5) “Я сильніший за свій страх”; 6) “Який я?”; 7) “Дорога до свого серця”; 8) “Чарівна мелодія душі”.

Третій етап - проведена повторна діагностика та порівняльний аналіз показників

Результати тесту Люшера показали:

позитивну динаміку загального емоційного стану першокласників

– на 44%,

– задовільний емоційний стан дітей також зріс на 41% .

За результатами проведеного експериментально дослідження виявлені типові труднощі, що впливають на шкільну адаптацію:

1. Несформована позиція школяра. Яка зумовлена неготовністю дитини до школи, інфантильністю, зацікавленістю лише поза навчальною діяльністю. Наслідок – погана успішність і небажання вчитися.
2. Захворювання, що супроводжуються поганим настроєм, поганим самопочуттям, психосоматичними хворобами. Як наслідок – дитина починає відставати від шкільного темпу навчання.
3. Погані стосунки з вчителем та однокласниками. Які можуть бути викликані невмінням будувати комунікативні взаємостосунки, чи агресивністю зі сторони однокласників, і нерозумінням з боку вчителя, або ж зі сторони самої дитини. Як наслідок – шкільні неврози або “фобія школи”.
4. Тривожність, занижена або завищена самооцінка.
5. Неправильні методи виховання в сім’ї. В даному випадку – батьки не займаються дитиною, не цікавляться її шкільним життям.

Висновки до розділу 3.

У проведеному емпіричному дослідженні адаптації молодших школярів до навчання в школі аксувалися наступні параметри:

1. Рівень шкільної мотивації до навчання та адаптованості.
2. Засвоєння шкільних норм поведінки.
3. Успішність соціальних контактів (з однокласниками та вчителем).

Дослідженні проводилось за допомогою наступних методик :

Рівень шкільної мотивації та адаптації (Анкета Н. Лусканової);

Малюнковий тест методика “Школа звірів”(автори Вьюнова Н., Гайдар К.) ;

Опитувальник для визначення рівня адаптації дитини до школи (автори Л. Ковальової, Н. Тарасенко);

Методика дослідження порушень емоцій (Тест кольорових виборів Люшера).

Результати діагностики шкільної мотивації та адаптації за анкетною Н Лусканової:

В 1-му А класі 14 % мають високий рівень адаптації, 23 % дітей мають середній рівень. Низький рівень адаптації мають 14 % учнів.

В 1-му Б класі дещо краща ситуація з адаптованістю:

39 % дітей мають високий рівень адаптації,

середній 21 % діти не потребують додаткових корекційних занять, вони швидко адаптувалися до умов шкільного навчання, позитивно відносяться до однокласників та вчителя, вільно почувають себе в новому соціальному середовищі.

низький рівень - 8 %.

В 1-А класі:

Зовнішню мотивацію мають - 34%,

дезадаптацію – 15 %, ці діти потребують додаткової уваги, більш детального вивчення та корекції стану.(малюнок 2)

В 1-Б класі:

Зовнішню мотивацію мають 21%,

дезадаптацію - 11 %, такі діти не охоче йшли на контакт, в них не розвинені комунікативні навички, вони замкнуті, з анкети видно, що вони бояться школи, вчителя, не виконують домашні завдання і були б щасливі якби уроків взагалі не було.

За малюнковим тестом по перспективній методиці “Школа звірів” Н. Вьюнової, К. Гайдар виявлено такі характеристики, які можуть бути причиною дезадаптації молодших школярів: агресивність, страх і тривожність, несформованість навичок комунікативних стосунків, несформованість учнівської позиції, пригнічений емоційний стан.

На другому етапі - розроблена та проведена програма взаємодії школи та сім'ї в процесі адаптації дитини до шкільного навчання -У нашій сім'ї – першокласник!; У психокорекційній роботі використовували авторські та народні казки.

Психокорекційна програма складалась із 8 занять: 1) “Знання людині – що крила пташині”; 2) “Не соромно не знати – соромно не вчитись”; 3) “Що означає бути добрим?” 4) “Подивись страху в обличчя”; 5) “Я сильніший за свій страх”; 6) “Який я?”; 7) “Дорога до свого серця”; 8) “Чарівна мелодія душі”.

За результатами повторної діагностики учні краще пристосувалися до умов навчання, завели дружні стосунки у класі та з учителем. Отримані результати говорять про те, що позиція школяра у більшості першокласників сформована, що також говорить про позитивну динаміку процесу адаптації

до школи та про ефективність роботи вчителя з першокласниками в адаптаційний період. Таким чином, якісний та кількісний аналіз отриманих даних у процесі психолого-педагогічної діагностики свідчить про те, що в результаті застосування комплексу заходів в умовах шкільного навчального закладу до кінця першої навчальної чверті відбулася позитивна динаміка процесу адаптації першокласників до школи.

Результати тесту Люшера показали позитивну динаміку загального емоційного стану першокласників

на 44%, задовільний емоційний стан дітей також зріс на 41% .

Провівши дослідження були з'ясовані особливості шкільної дезадаптації молодших школярів, та зроблен висновок: є необхідним розробити та обґрунтувати шляхи її корекції.

ВИСНОВОК

Початок навчання у школі - одне із найбільш складних і відповідальних моментів у житті дітей, як і психологічному, і у фізичному плані. вступивши до школи, дитина стає школярем далеко не одразу. Цей момент є новим віковим періодом у житті дитини, провідною діяльністю якої стає навчальна діяльність.

Проведений теоретичний аналіз останніх досліджень та основних підходів до дослідження змісту, сутності адаптації у різних її сенсах дозволив встановити, що:

1) сучасне розуміння сутності адаптації у науковій літературі можна викласти так: це процес бажаного чи вимушеного входження до будь-якої сфери діяльності особистості, успішність якого залежить від ступеня узгодженості умов з можливостями організму та психіки людини;

2) смисловим наповненням адаптації є поетапне набуття задоволеності між середовищем (біофізичним та суспільним) та особистістю із застосуванням взаємного певного впливу;

3) ефективність процесу адаптації багато в чому залежить від взаємозалежності та взаємодоповнюваності біофізіологічних особливостей адаптанта, екологічних обставин у країні, психічних характеристик особистості, психічного стану, психологічних реакцій на стрес, особливостей навчальної діяльності, культури людини, технологічного, науково-інформаційного розвитку суспільства.

Адаптація до школи - пристосування дитини до умов та вимог нового середовища. Її результатом є пристосованість дитини до життєвих умов у шкільному житті, яке ставить вимоги до компетентності дитини, її гнучкості, вміння виділяти головне та другорядне, здатності до друга пристосовуватися, а іншим чинити опір, обстоюючи непередбачені ситуації, проблеми, які потребують вирішення та відчують дитину на вміння. приймати самостійно рішення, надавати чомусь перевагу, відмовляти у прихильності, відстоювати власну точку зору.

Оптимальний адаптаційний період становить один-два місяці. Залежно від різних факторів рівень адаптації дітей до нових умов може бути різним: високим, нормальним та низьким. Адаптація дитини до школи – процес не односторонній: не

лише нові умови впливають на малюка, а й сам він намагається змінити соціальну ситуацію. Дослідження впливу готовності до школи, умов розвитку та виховання дитини на процес адаптації школярів є необхідною умовою розвитку активності та творчості дитини. Адаптаційний період першокласників супроводжується такими процесами:

- відбувається фізіологічне пристосування діяльності функціональних систем організму першокласника до змін у режимі та навантаженні;
- формуються, розвиваються та засвоюються способи та прийоми нової діяльності - процесу навчання;
- через емоційну сферу першокласника здійснюється оцінка змін у навколишній реальності як суб'єктивно комфортних чи дискомфортних та, відповідно до них, відбувається регулювання його поведінки та діяльності [28, с. 19]

Вчені виділяють такі фактори, що впливають на успішність адаптації дитини до школи [3, с. 97]:

- функціональна готовність до початку систематичного навчання: організм дитини має бути функціонально готовий, тобто має досягти такого рівня розвитку окремих органів та систем, щоб адекватно реагувати на впливи зовнішнього середовища;
- Вік початку систематичного навчання;
- рівень тренуваності адаптаційних механізмів: першокласники, які відвідували раніше дитячий садок, значно легше адаптуються до школи, ніж діти, які не відвідували, які не звикли до тривалого перебування у дитячому колективі;
- особливості життя дитини у сім'ї: велике значення мають такі моменти, як психологічна атмосфера у сім'ї, взаємини між батьками, стиль виховання, статус дитини у сім'ї, домашній режим життєдіяльності дитини тощо;
- психологічна готовність до шкільного навчання: психологічна готовність передбачає інтелектуальну готовність (рівень розвитку пізнавальних здібностей), емоційно-вольову (емоційна зрілість, адекватність емоційного реагування, вольове регулювання поведінки) та особисту готовність (мотиваційна готовність, комунікативна готовність);
- раціональна організація навчальних занять та режим дня: однією з головних умов, без яких неможливо зберегти здоров'я дітей протягом навчального року, є

відповідність режиму навчальних занять, методів викладання, змісту та насиченості навчальних програм, умов довкілля віковим можливостям першокласників;

- Відповідна організація рухової активності дитини: рухова активність - найефективніший спосіб своєчасного запобігання стомлюваності, підтримки високої працездатності.

Головна роль у створенні сприятливого психологічного клімату в класі належить учителю. Йому необхідно постійно працювати над підвищенням рівня навчальної мотивації, створюючи дитині успіху на уроці, у позашкільній діяльності, у спілкуванні з однокласниками.

При порушенні успішної адаптації до умов шкільного середовища в дитини може виникнути стан дезадаптивності особистості, що негативним наслідком спотворення процесу активного пристосування учня першого класу до нових умов. Дезадаптація може наступити як результат різкої зміни умов середовища, до яких дитина може бути не готова [18, с. 37].

Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури показує, що терміном шкільна дезадаптація (або "шкільна непристосованість") фактично визначаються будь-які труднощі, що виникають у дитини в процесі навчання. Шкільна дезадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи у формі порушення навчання та поведінки, конфліктних відносин, психогенних захворювань та реакцій, підвищеного рівня тривожності [9, с. 14].

Результати проведенного емпіричного дослідження:

Початкова діагностика рівня адаптації першокласників показала: більшість дітей мають високий та середній рівень адаптації; найпоширенішими факторами дезадаптації першокласників є недостатня довільність психічних функцій; більшість учнів мають оптимальну чи компенсаторну працездатність під час навчально-виховного процесу; більшість учнів мають позитивне сприйняття процесу вчення, вчителя, себе як учня, взаємовідносин із однокласниками.

Була проведена програма взаємодії школи та сім'ї в процесі адаптації дитини до шкільного навчання -У нашій сім'ї – першокласник!. У психокорекційній роботі використовували авторські та народні казки. Психокорекційна програма складалась із 8 занять: 1) “Знання людині – що крила пташині”; 2) “Не соромно не знати – соромно

не вчитись”; 3) “Що означає бути добрим?” 4) “Подивись страху в обличчя”; 5) “Я сильніший за свій страх”; 6) “Який я?”; 7) “Дорога до свого серця”; 8) “Чарівна мелодія душі”.

За результатами повторної діагностики учні краще пристосувалися до умов навчання, завели дружні стосунки у класі та з учителем. Отримані результати говорять про те, що позиція школяра у більшості першокласників сформована, що також говорить про позитивну динаміку процесу адаптації до школи та про ефективність роботи вчителя з першокласниками в адаптаційний період.

Таким чином, якісний та кількісний аналіз отриманих даних у процесі психолого-педагогічної діагностики свідчить про те, що в результаті застосування комплексу заходів в умовах шкільного навчального закладу до кінця першої навчальної чверті відбулася позитивна динаміка процесу адаптації першокласників до школи.

Результати тесту Люшера показали позитивну динаміку загального емоційного стану першокласників на 44%, задовільний емоційний стан дітей також зріс на 41% .

Виховання сьогодні - це процес з багатьма невідомими. І цих невідомих з кожним днем стає дедалі більше. Проте є надія, що єдність зусиль вчителів, батьків та психологів дозволить допомогти дитині успішно адаптуватися до нових умов, і школа викликатиме у неї лише радість, і кожен крок, зроблений дитиною у шкільний світ, буде впевненим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаптація дитини до школи: психол. інструментарій / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. К.: Мікрос-СВС, 2003. -111 с.
2. Баженова Л. Адаптація дитини шестилітнього віку до навчання у школі. Психолог. 2003. № 29–32. С. 6 –18.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. -134 с.
4. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.05 / К., 2007. -38 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. видання. – 280 с.
6. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Академвидав, 2012. – 256 с.
7. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 376 с.
8. Бондар В. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. Дефектологія. 2003. № 3. С. 2–5.
9. Васьков Ю. В. Нетрадиційні рухливі ігри в системі фізичного виховання учнів / Ю. В. Васьков. – Х. : Ранок, 2010. – 192 с.
10. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика: курс лекцій: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2001. -440 с.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
12. Вікова психологія : підручник / за ред. проф. Г.С. Костюка. – К. : Рад. школа, 2006. – 268 с. [1]
[SEP]
13. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.] – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
14. Власова О. І. Педагогічна психологія: навчальний посібник. К.: Либідь, 2005. - 400 с.
15. Гарасимів Т.З. Особистість та проблеми її адаптації / Т.З. Гарасимів // Форум права. – 2009. – №3. – С.156-161.
16. Гильбух Ю.З. Темперамент й пізнавальні здібності школяра. (Психологія, діагностика, педагогіка).- К.: Інститут психології АПН України, 2003.- 214 с.
17. Говорухіна М. Ю. Віртуалізація сучасного світу : роздвоєння реальності / М. Ю. Говорухіна. – К.: Наукове знання, 2009. – 93 с.
18. Гончарова-Чагор А. Адаптація першокласника до школи. Психолог. 2006. № 11. С. 16–19.
19. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 2007. -376 с.
20. Грабовенко Н. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, в умовах реабілітаційного центру: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 / К., 2008. - 28 с.
21. Заброцький М. М. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: МАУП, 2008. - 92 с.
22. Заброцький М. М. Педагогічна психологія: курс лекцій. К.: МАУП, 2000. -100 с.

23. Зайцев Д. В. Проблемы обучения детей с ограниченными возможностями здоровья. Педагогіка. 2003. № 1. С. 21–32
24. Іллін Є. Мотивація і мотиви / переклад з рос. мови, передмова та примітки Т. Тадеєвої. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2013. 512 с.
25. Класні години з психологом / укл. О. В. Скворчевська, О. С. Нуреева. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 240 с. – (Сер. : «Школа класного керівника. Психологія виховання»).
26. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К.: Самміт–Книга, 2009. -272 с.
27. Коструба О. Умови переходу з початкової школи до середньої. Завуч. 2003. № 25. С. 3 – 4.
28. Кравцов Ф. П. Українська Інтернет культура : соціальні мережі / Ф. П. Кравцов. – К. : Либідь, 2008. – 321 с.
29. Крамаренко С.Г. Креативна освіта для розвитку інноваційної особистості (методики дослідження) / С.Г. Крамаренко, В.М. Кротенко, Л.Г. Тарабасова // Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кафедра педагогіки і психології. – Д.: – 2010. – 75 с.
30. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : навчальний посібник / Я. В. Крушельницька. – Київ : КНЕУ, 2000. – 232 с.
31. Кудашкіна О. З. Кіберсоціалізація як новий вид соціалізації у віртуальному середовищі / О. З. Кудашкіна // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2011. – № 1. – С. 12 – 18. ^[1]_{SEP}
32. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посіб. / С. Б. Кузікова. – Суми : ВТД «Университетская книга», 2008. – 384 с. ^[1]_{SEP}
33. Курчатова, А., & Вегера, Т. Мотиваційна готовність дітей старшого віку до навчання у школі: співвідношення ключових понять. Молодий вчений, 9 (109), 2022, 78-81

34. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: навчальний посібник. К.: МАУП, 2002. -136 с.
35. Лукашевич М. П. Соціалізація. Вікові механізми і технології: навч.- метод. посібник. К.: ІЗМН, 2008. -112 с.
36. Лучинкіна А. І. Психологічні аспекти віртуальної соціалізації / А. І. Лучинкіна // Проблеми сучасної педагогіки. – 2011. – № 14. – С. 445 – 454.
37. Любарська І. Співпраця дошкільного закладу і родини у контексті підготовки дитини до школи : [монографія]. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 17. 72 с.
38. Ляшенко В. І. Формування життєвої компетенції дітей-інвалідів у центрах ранньої соціальної реабілітації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Херсон, 2004. - 210 с.
39. Макаренко Н. М. Самостійне вивчення курсу «Психологія обдарованої дитини» / Н. М. Макаренко. – Кривий Риг : Видавничий дім, 2010. – 345 с. [SEP]
40. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. Т.1 : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – К. : Форум, 2002. – 319 с.
41. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. Т.2 : Моделювання психологічних новоутворень : генетичний аспект : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – К.: Форум, 2002. – 335 с.
42. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – К.:ВидавництвоТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
43. Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників / авторський колектив: Н. М. Стадненко, Т. Д. Ілляшенко, Л. В. Борщевська, А. Г. Обухівська Кам'янець-Подільський: Абетка, 2011. -114 с.

44. Морська Л. Кіберпростір і перспектива формування особистості школяра / Л. Морська // Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» – 2010. – № 3 (62). – С. 28 – 32.
45. Основи практичної психології / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева [та ін.] : підручник. – К. : Либідь, 2009. – 536 с.
46. Пилипенко В. Д. Особистісно орієнтовані технології у школі / Пов'якель Н. І. Психологія вирішення педагогічних конфліктів / Н. І. Пов'якель. – К. : Шк. світ, 2008. – 128 с.
47. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) : навч.-метод. посіб. / В. М. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 330 с.
48. Позашкільна педагогіка: пошук і проблеми. /Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 20-24 вересня 2004 р.: Тези доповідей та виступів /Ред. кол.:С.В.Кириленко(керівник)та ін.– К.:СДО,2005.- 264 с.
49. Прищепа О. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі / О. Прищепа // Вісник інституту розвитку дитини. Вип. 13. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : Збірник наукових праць. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 149 – 154.
50. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2005. – 360 с.
51. Рудницька І. Стан здоров'я школяра як один із головних критеріїв перебігу адаптації. Все про адаптацію. № 25–26. К., 2004. -120 с.
52. Савіцька Г. Інтеграція – перспективна форма навчання дітей з особливими потребами. Дефектологія. 2003. № 3. С. 48–49.

53. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Абрис, 2017. -416 с.
54. Савченко С. В. Суб'єктність личности в контексте соціальнопедагогического подхода. Соціальна педагогіка : теорія і практика. 2005. № 3. С. 9–13.
55. Савчин М В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360с.
56. Слесик К. М. Виховання лідерів / К. М. Слесик. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 128 с. – (Сер. : «Управління школою». – Вип.5 (77)).
57. Скрипник В. А. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурників з особливими потребами: дис.. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Вінниця, 2006. -170 с.
58. Словник української мови : в 11-ти томах / уклад.: Г. П. Їжакевич та ін. – Том 1. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 583.
59. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. -198 с.
60. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник / за ред. І. Д. Звереві. К.: Центр навчальної літератури, 2006. -316 с.
61. Соціально-психологічна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами. К.: Держсоцслужба, 2005. -108 с.
62. Соціальна робота з молоддю в Україні: збірник інформаційно-методичних матеріалів / за заг. ред. І. Д. Звереві. К.: Столиця, 2007. -152 с.
63. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. К.: ДЦССМ, 2002. -536 с.
64. Соціальна робота: навчальний посібник. В 2 кн. Кн. 2. К.: ДЦССМ, 2002. -440 с.
65. Тарасюк С., Назарович В. Соціально-психологічні чинники адаптації (дезадаптації) дітей дошкільного віку із ЗПР. Дефектологія. 2004. № 3. С. 19–22. 44. Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луганськ, 2007. -40 с.

66. Теоретико-методологічні засади психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх : монографія / [Н. Ю. Максимова, І. Ф. Манілов, А. М. Грись та ін.]; за ред. Н. Ю. Максимової. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 258 с.
67. Технология социальной работы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. И. Г. Зайнышева. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. -240 с.
68. Туріщева Л. В. Настільна книга шкільного психолога : навч.-метод. посіб. для вчителя. / Л. В. Туріщева. – Х. : Вид. група «Основа» : «Тріада+», 2008. – 256 с.
69. Туріщева Л. В. 101 схема й таблиця. На допомогу шкільному психологу / Л. В. Туріщева – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 94 [2] с. – (Сер. : «Золота педагогічна скарбниця»)
70. Тютюнник М. І. Соціально-педагогічна реабілітація дітей в спеціальних дошкільних закладах освіти засобами творчої гри: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Тернопіль., 2009. -175 с.
71. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
72. Франко Т. С. Соціальна реабілітація дітей з особливими потребами. Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2003. Вип. 2, т. 2. С. 216–218. 48. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. -328 с.
73. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. — Тернопіль: Економічна думка, 2000. — 198 с.
74. Фурман А.В. Теорія і практика розвивального підручника. — Тернопіль: Економічна думка, 2004. — 288 с.
75. Фурман А.В. Сутність гри як учинення. — Тернопіль: економічна думка, 2014. — 110 с.
76. Якимчук О. Організація адаптаційного періоду учнів 1-х і 5-х класів. Психолог. 2003. № 40. С. 15–19.

77. <http://www.psychol-ok.ru/statistics/spearman/>

<https://spbguga.ru>

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Анкета Н. Лусканової “Рівень шкільної мотивації та адаптації”

Мета: визначити рівень шкільної адаптації/дезадаптації та мотивації до навчання. Даний метод дослідження обрано тому що, він дозволяє оцінити на якому саме рівні адаптації знаходиться дитина, і на що спрямована мотивація навчання тощо. Анкета містить 10 запитань на які діти дають відповідь – так чи ні. Відповідаючи на запитання, потрібно записувати його номер і відповідь “+”, якщо згодні з ним і “-”, якщо не згодні.

Форма проведення: групова. **Час проведення:** 10-15 хвилин.

Відповіді обчислюються в балах, в залежності від того скільки балів набере учень – можна підрахувати який ступінь шкільної адаптації він має.

Інструкція. Дітям ставили декілька питань, про те як вони почувають себе у школі, що подобається, а що не подобається. На кожне запитання необхідно було відповісти: “так”(+) або “ні”(-), та занести відповідь у бланк. В анкеті немає “правильних” і “неправильних” відповідей. Відповідати так, як підказують внутрішні відчуття.

Запитання анкети подані у додатку А (див. *Додаток А*)

Обробка результатів: відповідь “так” на запитання № 1, 2, 3, 7, 9, 10 оцінюється в 3 бали, відповідь “ні” – 0 балів.

Інтерпретація.

25 – 30 балів – **високий рівень шкільної адаптації.**

19 – 24 бала – середній рівень шкільної адаптації.

15 – 19 балів – зовнішня мотивація.

10 – 14 балів – низький рівень шкільної адаптації.

9 і менш балів – шкільна дезадаптація.

Додаток 2

Малюнковий тест по перспективній методиці “Школа звірів” (автори Вьюнова Н., Гайдар К.) дає змогу виявити шкільні неврози на початковій стадії розвитку, дослідити відчуття та сприйняття дитиною учбової діяльності, дослідити проблеми та невдачі шкільного життя, виявити труднощі, що виникли у дітей на ранньому етапі навчання та вчасно їх подолати. Атмосфера доброзичливості, відсутність оціночних суджень, а також невизначеність стимульного матеріалу дозволяють дитині повністю розкритися. Тим більше молодші школярі люблять малювати. Аналіз зображення дає змогу зробити деякі припущення про ті труднощі, які виникли у дітей у процесі навчальної діяльності.

Обладнання: папір, кольорові олівці.

Інструкція для дітей. Дітям необхідно було зручно сісти, розслабитися та закрити очі. Уявити, що вони подорожують у чарівний ліс, вони знаходяться на лісовій галявині, що ця галявина – це “Школа звірів”, необхідно було зафіксувати для себе: які звірі навчаються в школі; який звір учитель; який звір сама дитина. Запам’ятати ці відчуття, відкрити очі, та відтворити усе на папері. Також учневі необхідно було вказати де знаходиться на малюнку він сам і зробити позначку. Інтерпретація подана у Додатку Б (див. *Додаток Б*).

Аналіз результатів визначається за характером малюка, його розміщенням на аркуші, наявністю чи відсутністю певних деталей, колірною гамою.

Додаток 3

Багато цінної інформації можна одержати від учителя, саме він має можливість постійно спостерігати за дитиною в різних моментах її діяльності.

З огляду на це, використали

“Опитувальник для визначення рівня адаптації дитини до школи”, розроблений Л. Ковальновою, Н. Тарасенко [40]. Опитувальник складається з 46 запитань .

Працюючи з опитувальником вчитель у бланку відповідей повинен був викреслити номери, в яких описані фрагменти поведінки характерні для конкретної дитини. Бланк розділений вертикальною лінією. Якщо викреслений номер знаходиться зліва від лінії, то при обробці він дає один бал, якщо справа – два бали. Максимальна сума балів – 70. Підрахувавши яку суму балів набрав учень, можна визначити його коефіцієнт дезадаптації. Коефіцієнт можна обчислити за формулою: $K = n / 70 * 100$

де n – кількість балів, набрана першокласником.

Додаток 4

Тест кольорових виборів Люшера – методика для дослідження порушень емоцій.

Найважливішим для оцінки емоційних порушень є тест кольорових виборів Люшера. За допомогою тесту можна визначити рівень стресу (тривоги). Тест - набір карточок різного кольору (зазвичай використовується 8 кольоровий).

Пропонується розмістити їх в міру зниження симпатії до кольору - на перше місце “найприємніший” на момент обстеження колір, на останнє - “неприємний”. Дослідження повторюється двічі. За кожним кольором закріплені відповідні параметри, що характеризують індивідуально-психологічні особливості людини. Люшер виділив 4 основних кольори (синій, зелений, червоний, жовтий) і 4 додаткових (фіолетовий, коричневий, чорний і сірий), а також відмітив, що колір на 1 місці вказує на кольорові асоціації з основним способом дії, на 2 - з метою, до якої людина прагне, на 3, 4 - емоційною оцінкою істинного стану речей, на 5, 6 - з невикористаними в даний момент резервами, на 7, 8 - з пригніченими потребами.

Синій колір асоціюється з чутливістю людини, підвищеною тривожністю і потребою в емоційному комфорті, спокої. Зелений колір вказує на підвищену чутливість людини до оцінки її зі сторони навколишніх і критики. Червоний демонструє життєрадісність, оптимізм, розкутість почуттів. Жовтий - емотивність і екзальтованість, нетерплячість, нестійкість і відсутність глибини переживань, а також емоційну незрілість. Вибір фіолетового кольору, як найбільш приємного може трактуватися як емоційна нестійкість, напруга. Коричневий колір відображає тривогу з соматичними еквівалентами. Чорний колір - агресію, злобу, дисфорію. Сірий колір - втомлення, байдужість.

На основі методу кольорових виборів Люшера (МКВ) можлива оцінка рівня тривоги і стресу. Цей показник вираховується на основі перерозподілу основних і додаткових кольорів в ряді переваг виборів. Вважається, що якщо переміщення основного кольору на 6, 7, 8, позиції, так само, як переміщення додаткового кольору на 1, 2, 3 позиції вказує на стрес. Бали нараховуються так: для основних за 8 позицію 3 бали, за 7-му - 2, за 6-у - 1; для додаткових - за 1-у - 3, за 2-у - 2, за 3-у - 1. Максимальна кількість балів, що вказує на рівень стресу - 12.